

Tomaž Grušovnik:

FILOZOFIJA DANES

Že od zgodnjih dni funkcioniranja Združenih Narodov je ta organizacija vzpostavila seznam dni, tednov, let in celo desetletij, ki so posvečeni perečim problematikam, s katerimi se sooča svet. Namen takšnih dni je »pomagati osredotočiti svet na problematike, katerim so ZN zavezani.«¹ S tem seznamom, ki spominja na sekularni koledar, skušajo ZN dvigniti globalno zavest glede težav, s katerimi se soočamo. Med te dneve med drugim sodijo dan eliminacije rasne diskriminacije, svetovni dan vode, dan zdravja, dan okolja, dan boja proti dezertifikaciji in suši, dan boja proti drogam, mednarodni dan solidarnosti s Palestinci, dan duševnega zdravja, svetovni dan diabetesa, svetovni dan AIDS-a in – dan *filozofije*.²

Če samo ošvrknemo ta seznam, ne moremo mimo dejstva, da se na njem filozofija družijo z AIDS-om, diabetesom, ozonsko luknjo, dezertifikacijo in podobnimi tegobami. Pri tako zastavljenih stvareh ne moremo drugega, kot stanje filozofije dojeti skorajda kot katastrofo svetovnih razsežnosti. V čem bi lahko bila ta katastrofa? Kaj je na filozofiji tako problematičnega? Odpišemo lahko tisto opcijo, ki bi filozofijo dojemala kot nekaj, kar ogroža našo dobrobit (kot AIDS, diabetes, ozonska luknja...). Vsekakor pa moramo sprejeti drugo alternativo, po kateri je filozofija, nasprotno, potrebna pomoči, kot denimo biološka ali kulturna diverziteta ali rezerve sveže pitne vode. Zdi se, da je danes prevladujoča globalna percepcija stanja filozofije njena potreba po pomoči in posledično temu tudi napor za njeno prezervacijo. Da je res tako, nam gotovo pričajo tudi drugi empirični viri; primer ZN narodov in omenjenega seznama je bil tukaj izbran le kot v oči bijoč primer, kot indic najsplošnejšega alarma, da je nekaj narobe, oziroma, da se vsaj zdi, da je nekaj narobe s filozofijo. Nikakor pa ta seznam ni edini pokazatelj takšne klavrne percepcije stanja filozofiranja. Lahko bi pričeli kar pri filozofih samih: vsake toliko, najbrž pa čedalje pogosteje, lahko zasledimo naslove predavanj in člankov, kot so 'Filozofija v ubožnem času', 'Kako je danes z mišljenjem', 'Kaj lahko filozofija naredi', 'Stanje humanistike v sodobni družbi', v katerih svoje misli podajajo misleci različnih provenienc in sem se, nenazadnje, uvršča tudi ta tekst.

Kriza filozofije torej? Zdi se, da je to splošna percepcija. Nedvomno se zdi, da je z mišljenjem, morda celo s planetarno zavestjo, nekaj narobe. Morda bo držalo celo, da je nekaj narobe s človeštvom že samo zato, ker številni *mislijo*, da je nekaj narobe; podobno kot v gospodarstvu, kjer lahko ne nujno točne informacije o krizah, če se razširijo, te krize tudi dejansko povzročijo.

Namen tega sestavka je proučiti, ali so razlogi za preplah okoli krize filozofije upravičeni, potem pa še, ali je filozofija za družbo lahko koristna – in če, kako – ali pa je nemara obsojena na to, da ostaja zgolj kratkočasenje zainteresiranih posameznikov.

Je mišljenje resnično v nevarnosti, mimo tega, kar pravi (ustaljeno) mnenje? Tako zastavljeno vprašanje nemudoma sproža različne metodološke težave in to je potrebno priznati takoj na začetku: dejansko je nemogoče natančno specificirati smisel besedice 'resnično' in posledično določiti parametre, kdaj gre za 'stvarno krizo', na tak način, da bi jih sprejeli vsi. Že kratka refleksija okoli javne percepcije in dejanskega stanja, ki je pogosto ravno posledica splošnih prepričanj, na kratko orisana zgoraj, nam izrisuje del tega problema. Drugi del je metodološke narave.

¹ http://www.unac.org/en/news_events/un_days/international_days.asp

² Za celotni seznam dni ZN gre že prej naveden URL naslov. Treba je pripomniti, da dan filozofije (17. november) sicer podpira in promovira UNESCO, ni pa določen za 'Full UN system' tudi s strani generalne skupščine.

Vemo, da v filozofiji obstajajo (vsaj trije) veliki miselni tokovi, ki se načeloma prepletajo, a so po drugi strani relativno neodvisni, vsak obarvan s svojo sentimentalnostjo, ki gotovo delno prejudicira bodisi optimistično, bodisi pesimistično nastrojenost posameznih avtorjev. Tudi če pustimo ob strani tradicionalno delitev filozofije v poznem dvajsetem stoletju, na analitično, hermenevtično-fenomenološko in psihoanalitsko-strukturalistično,³ vseeno ne moremo mimo opažanja, ki ga je prvi povzel že Nietzsche: spremembe, ki se zgodijo na intelektualnem področju, vključujoč umetnost, nekateri percipirajo kot *osvoboditev* izpod jarma preteklost, drugi kot *izgubo* domačnosti. S tem želim preprosto poudariti, da bo vidik (ne)obstoja krize neizbežno zaznamovan s pristopom. Hipoteza, ki jo lahko navržemo, je, da bo percepcija krize filozofije v prvi vrsti odvisna od tega, kako filozofijo, njeno nalogo in zgodovino mišljenja dojemamo. Vzemimo zdaj kot empirični primer našega izvajanja dva eksemplarična tokova tovrstnih razmislekov.

Najprej bomo začeli z zgodbo, ki poudarja izgubo pristnosti,⁴ ter s tem implicira dojetje trenutnega stanja filozofije kot kritičnega. Pogosto so misleci, ki imajo takšne nazore, povezani s fenomenološko-hermenevtično tradicijo, kjer je prisotnost antičnega zgleda – predvsem Grčije – kot vira pristnega premisleka v nasprotju z ostalimi zgodovinskimi epohami, precej močna. Nikakor pa to seveda ni nujno. Najbolj eminentni mislec te struje je nesporno Heidegger, ki je že v *Biti in času*⁵ poudarjal *pozabo biti*, kasneje pa z izvirnim premislekom opozarjal na Nevarnost, ki preti mišljenju s strani Postavja in moderne tehnike.⁶ V *Vprašanju po tehniki*, spisu, prvič objavljenem leta 1954, Heidegger zaznava Najskrajnejšo Nevarnost, ki človeku preti s strani tehnike, katere bistvo razklene v besedi po-stavje [Gestell].⁷ Heidegger je Rešitev pred to Nevarnostjo, ki je v 'vsesplošnem divjanju tehnike', v redukciji vsega dejanskega na goli obstoj, videl v izvornem premisleku 'tehnike', ki ima svoj izvor v grški *'téchnē'*. *Téchnē*, ki pomeni skoraj isto kot latinska *ars*, so se nekoč imenovala

³ Ta delitev je po mnenju številnih avtorjev *passé*, povrhu vsega pa še izjemno neugodna za vsak nadaljnji razvoj plodnih stališč, saj prejudicira reference, ki štejejo kot veljavna podkrepitev argumentacije. Poleg tega sploh ne odraža dejanskega stanja, kadar gre za prikaz zgodovine mišljenja. Premalo se filozofi zavedamo/zavedajo, da je ta delitev dejansko posledica percepcije druge polovice dvajsetega stoletja – Husserl, James, Wittgenstein, Freud: vsi ti misleci stojijo domnevno v inkomenzurabilnih paradigmah, čeprav je zgodovinsko dejstvo *ravno nasprotno*: dejansko so bili v takšnih in drugačnih navezavah. Namesto strogih ločnic, ki jih je v filozofijo nenazadnje vnesla Lyotardova ideja o koncu velikih zgodb (ki je v mojih očeh Davidsonsko protislovna – nesmiselno je govoriti o *radikalno* drugačnem načinu razmišljanja, saj če bi bilo tako, *tega* v prvi vrsti sploh ne bi mogli prepoznati kot *razmišljanje*), je bolj plodno uporabiti Wittgensteinov pojem *družinskih podobnosti* in ga aplicirati na podobnost različnih filozofij. Več o tem pišem v članku *Familienähnlichkeiten in der Philosophie*, ki se pripravlja za objavo, nastal pa je po predlogi prispevka na konferenci *Phänomenologie im Ost-West-Dialog*, Zielona Góra, 12.-15. julij, 2007.

⁴ Seveda ne samo izgubo pristnosti. Lahko gre tudi za izgubo domačnosti, izgubo Resnice, 'oddaljevanje od (iz)vira', ipd. Pomembno je, da gre za *izgubo*, za občutek, da nam nekaj manjka, kar je nekoč (morda) bilo, 'čeprav le za kratek, vzvišen čas,' (prim. Heidegger 2003: 45) prisotno.

⁵ *Bit in čas*, Slovenska matica, Ljubljana, 1997 [2005].

⁶ Prim. »Vprašanje po tehniki«, v: *Izbrane razprave*, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1967: 322-362, ali v: *Predavanja in sestavki*, slovenska matica, Ljubljana, 2003: 10-46 (oboje prev. I. Urbančič, čeprav sta verziji prevoda različni).

⁷ »Po-stavje je tisto zbirajoče v postavljanju, ki postavlja človeka v to, da razkriva vse dejansko na način postavljanja na razpolago kot razpoložljiv obstanek [des Bestellens als Bestand].« Heidegger 2003: 31. Za Heideggerja je torej postavje moderni način razkrivanja, pri čemer je razkrivanje pojmovano v tesni zvezi z gr. besedo *alétheia*, resnica, ki jo Heidegger uporablja v smislu 'neskritosti', tega, kar je človeku razkrito (v nasprotju s pojmovanjem resnice kot ujemanja z dejstvi; Heidegger bi rekel, da nam morajo ta 'dejstva' šele biti razkrita). Skratka: v modernem svetu se nam po Heideggerju vse, kar je dejansko, kaže zgolj kot goli obstoj, ki ga lahko znova vključimo v nadaljnji (produkcijski) proces. Vse je na nek način postalo *surovina*, tudi človek seveda. Brez dvoma bi Heidegger v pojavu termina 'human resources' videl potrditev svoje ideje. Po-stavje, nem. *Ge-stell*, je tako golo ogrodje (okostnjak – ton odtujenosti je očiten), ki sestavlja naš 'tehnični' svet.

tudi umetnosti,⁸ ali predvsem umetnosti,⁹ in Heidegger tako navrže možnost, da bi se Rešitev lahko skrivala v drugačnem načinu razkrivanja, ki ga lahko morda priskrbi umetnost:

»Naj lepe umetnosti pokličemo v pesniško razkrivanje? Naj se razkrivanje izvirneje zavzame zanje, da bi na svojem deležu namenoma gojile rast rešilnega, znova dramile in spočenjale pogled in zaupanje v tisto dopuščajočo [das Gewährende]?

Nihče ne more vedeti ali je umetnosti dopuščena [zagotovljena] ta najvišja možnost njenega bistva sredi najskrajnejše nevarnosti. Lahko pa se začudimo. Pred čim? Pred drugo možnostjo, da se vsepovsod ugnezdi divjanje tehnike, dokler nekega dne ne prične skozi vse tehnično bivati bistvo tehnike v dogodju resnice.« Heidegger 2003: 45¹⁰

Tudi Husserl, ki je v svojem delu z zgovornim naslovom *Kriza evropskega človeštva in filozofija*¹¹ ugotavljal 'krizo evropskega bivanja' in 'bolnost evropskih nacij' (Husserl 1989: 6, 39), sodi v tisto vejo mislecev, ki stanje sodobnega duha pojmujejo kot ogroženo. Husserl, v nekem smislu podobno kot Heidegger v tehniki, vidi nevarnost Človeštva v naravoslovnoznanstvenem objektivizmu, ki se odtuji od Duha in hoče slednjega razumeti v analogiji z naravoslovnoznanstveno metodo. Husserl Človeštvo pojmuje sinonimno z Evropo, pri čemer je Evropa zanj 'duhovni lik' (prav tam, 9), ki ima v sebi bistveno prirojeno teleološkost in entelehijo. Po Husserlu edinstvenost Evrope zasledimo

»[...] v tem, da nas vse druge skupine človeštva občutijo, ne glede na predvidene koristi, kot nekaj, kar jim daje motiv, da se kljub nezlomljivi volji do duhovne samoohranitve evropeizirajo, medtem ko se mi, če se prav razumemo, ne bomo nikoli – na primer poindijani.« prav tam: 11

Husserl izvor 'duhovne Evrope' (tako kot za njim Heidegger), vidi v Grčiji, kjer se je Duh prvič uspel odlepti od neposredne zainteresirane vpletenosti v vsakdanjo mitično eksistenco in razvil – *ideje*, predvsem idejo objektivne resnice in neskončnost, kateri se nenehno približuje. Izvor filozofije je zanj bistveno *grški*, a:

»Tu naletimo na hiter ugovor, da filozofija, znanost Grkov, ni nekaj, kar bi jih posebej odlikovalo ali prišlo na svet šele z njimi. Pripovedujejo o modrih Egipčanih, Babiloncih itn. in tudi dejansko smo se veliko naučili od njih. Dandanes obstaja cela vrsta del o indijski, kitajski in drugih filozofijah, ob čemer so te postavljene na isto raven kot grška, dojete torej zgolj kot različna zgodovinska izoblikovanja ene in iste kulturne ideje. Seveda tisto

⁸ »Ob začetku usode Zahoda so se v Grčiji povzpele umetnosti do najvišjih višin njim dopuščenega razkrivanja. Razsvetlile so navzočnost bogov, razsvetlile dvogovor božanske in človeške usode. In umetnost se je imenovala le *téchne*. Bila je edino, mnogotero razkrivanje. Bila je krotka (skromna) *prómos*, tj. poslušna vladanju in ohranjanju resnice. [...] Kaj je bila umetnost? Morda samo za kratek, vzvišen čas? Zakaj je nosila preprosti ime *téchne*? Ker je bila pro-iz-vajajoče in iz-vajajoče razkrivanje in je zato sodila v *poiesis*.« Heidegger 2003: 44-45. Očitno je, da grška antična situacija Heidegru predstavlja vzor.

⁹ Skupno pojmovanje umetnost in obrt, ki je bilo zajeto pod temi antičnimi termini, kar se nam danes zdi nekako tuje (vse od romantičnega *genija* umetnosti ne pojmujejo več kot obrti, rokodelstva), ima svoj ekvivalent tudi v slovenščini: 'umetelnost'.

¹⁰ Heideggrova bojazen pred 'vsepoplošnim divjanjem tehnike' se, lahko rečemo, ni uresničila. Zgodilo se je nekaj ravno nasprotnega: kapitalistični način produkcije je po letu 1970 zamenjal svoj 'duh' (tretja faza razvoja kapitalizma) in posrkal vase ravno to, kar je Heidegger imel za 'rešilno' – proizvodnjo (pro-iz-vajanje) na način *umetnosti*. Heideggrov spis je nastal v času tega, kar teoretiki imenujejo 'druga faza kapitalizma', ki je zaznamovana s plansko organizacijo in birokratizacijo firm (fordizem), in v tem smislu je bojazen bila upravičena. Toda 'Hippijevska revolucija', ki se je uprla tovrstnemu načinu dela in fiksnemu urniku, ravno z idejami svobode in kreativnosti, ni rešila človeštva, temveč priskrbela novo gorivo za gospodarsko rast in proizvedla delavca-*virtuoz*a (prim. P. Virno, *Slovnica množva: k analizi oblik sodobnega življenja*. Krita, Ljubljana 2003). Zatekanje k umetnostim tako ni bila nobena rešitev odtujenosti človekove eksistence; v kolikor so posledje tudi človeški odnosi in kreativnost postali predmet trgovanja in produciranja, je odtujenost, če tako gledamo, še toliko večja. Za izpeljano zraven Virna prim. še L. Boltanski & E. Chiapello, *The New Spirit of Capitalism*. Verso, London & New York, 2007. Tudi: J. Fulcher, *Capitalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford, 2004.

¹¹ *Kriza evropskega človeštva in filozofija*. Založba obzorja (zbirka Znamenja), Maribor, 1989.

skupnostno obstaja. Vendar pa ne smemo dopustiti, da nam zgolj morfološko obče zakrije intencionalno globino, tako da postanemo slepi za najbolj bistvene principialne razlike.

Predvsem se v temelju loči že naravnost enih in drugih 'filozofov', njihova univerzalna interesna usmeritev. [...] Toda samo pri Grkih naletimo na univerzalni ('kozmološki') življenjski interes bistveno novega lika s čisto 'teoretsko' naravnostjo [...]

[...]

Toda v svojem smiselnotnem sestavu so in ostajajo mitično-praktična in spreverjena je, smisel je popačen, če, vzgojeni v znanstvenem načinu mišljenja, ki ga je ustvarila Grčija in se je naprej razvijalo v novem veku, govorimo že o indijski in kitajski filozofiji in znanosti (astronomiji in matematiki), interpretiramo Indijo, Babilon ali Kitajsko torej evropsko.« prav tam, 16-17, 22¹²

Izvor krize pa temelji na napačnem razumevanju statusa duha,¹³ ki se ga pojmuje z vidika naravoslovnoznanstvene perspektive, kjer je 'vse duhovno prienačeno fizični telesnosti' (prav tam, 32). V nasprotju s tem naturalizmom, ki je posledica novoveškega načina mišljenja, se Husserl zavzema za pripoznanje specifičnosti duha, ki ga ni moč zvesti na nič drugega: »*Duh in le duh je nekaj v sebi in za sebe bivajočega, je samostojen, tako da ga v tej samostojnosti, in le v tej, obravnavamo resnično racionalno, resnično do temelja znanstveno.*« (prav tam, 36). Rešitev je po Husserlu – na nek način analogno, kot je bila pri Heideggru od izmika divjanju tehnike k umetniškemu ustvarjanju - v tem, da se od naturalizma povrnemo nazaj k bolj pristni miselnosti, da obrnjenost navzven (naivno naravnost k predmetom - objektivnost v smislu naravoslovne znanstvenosti) zamenjamo s primerno duhoslovno metodo: »*Duh si bo zadoščal le, če se iz naivne obrnjenosti navzven vrne k samemu sebi in ostane pri sebi samem, zgolj pri sebi samem.*« (prav tam, 36-37). Za Husserla lahko Človeštvo krizo, Največjo Nevarnost, premaga le, če premaga ta naturalizem in se vnovič prerodi iz duha filozofije:

»Križa evropskega bivanja ima samo dva izhoda: propad Evrope v odtujitvi lastnemu racionalnemu življenjskemu smislu, padec v sovražnost do duha in v barbarstvo ali pa preroditev Evrope iz duha filozofije s heroizmom duha, ki bo dokončno premagal naturalizem. Največja nevarnost za Evropo je utrujenost. Borimo se kot 'dobri Evropejci' zoper to nevarnost vseh nevarnosti s tistim pogumom, ki se tudi neskončnega boja ne boji,

¹² Husserl v skladu s povečevanjem evropskosti meni tudi: »V duhovnem smislu očitno tudi angleški dominioni, Združene države itn. spadajo k Evropi, ne pa Eskimi ali Indijanci oziroma Cigani, ki se selijo po Evropi.« (prav tam, 9). »A kakor predstavlja človek, celo Papuanec, novo stopnjo animalnosti, namreč v odnosu do živali, tako predstavlja novo stopnjo človeštva in njegovega uma filozofski um.« (prav tam, 29) Nezaslišanost teh izjav sploh ne bom skušal demantirati, lahko pa navedem nekaj izvrstnih člankov, ki se nadvse uspešno spopadajo z (neutemeljeno) idejo, da je izvor filozofije, celo Človeštva, Grčija, in da obstaja 'principielna' razlika med različnimi 'filozofi' (ki jih Husserl ne pozabi postaviti med narekovaje): R. A. Mall, »Evropa: od ideje univerzalnosti do univerzalnosti ideje: medkulturnostna fenomenološka perspektiva«, v: *Phainomena*, št. 49/50, let.13. Nova Revija, Ljubljana 2004: 81-107. H. R. Yousefi, »On The Theory and Practice of Intercultural Philosophy«, v: *Poligrafi International Edition*, št. 47/48, let.12. 2008: 105-124 (v pripravi za izdajo). Za škodo, ki jo je utrpel globalni jug, ko je hotel slediti idealom 'severne znanosti' s sociološkega in ekonomskega vidika prim.: T. Shinn & J. Spaapen & V. Krishna, »Science, Technology and Society Studies and Development Perspectives in South-North Transactions«, v: *Science and Thechnology in a Developing World* (eds. T. Shinn & J. Spaapen & V. Krishna). Sociology of the Sciences Yearbook 1995. Kluwer, Dordrecht 1997: 1-34. in E. L. Lefebvre, »French Ethnocentricity. The "Epistemological Consequences" of the Third World Concept« v isti publikaciji, str. 99-126. Husserla tudi težko branimo rekoč, da pač njegov čas in okolje (še) ni bilo zrelo za medkulturna razmišljanja, saj je Max Scheler že 1929. govoril o 'poravnavi' (med Vzhodom in Zahodom: M. Scheler, »Človek v dobi poravnave«, v: *Nova revija*, št. 232-233, let. 20, 2001: 171-195), pozabiti pa ne gre tudi Jaspersa in njegovo delo *Vom Ursprung und Ziel der Geschichte* (1949), kjer govori o 'osni dobi', obdobju med cca. 800 pr.n.št in 200 pr.n.št., ko so se neodvisno v različnih civilizacijskih središčih pojavili veliki, po duhu sorodni misleci (Kristus, Buddha, Sokrat, Konfucij).

¹³ Duh pri Husserlu pomeni nekaj takega kot enotnost duhovnega življenja, delovanja, ustvarjanja, vključujoč smotre, skrbi, interese, trud, ustanove, organizacije. Tudi biološkemu pomenu 'življenja' Husserl zoperstavi to opredelitev: »Beseda *življenje* tu nima fiziološkega pomena, marveč pomeni smotno, duhovne tvorbe tvoreče življenje: v najširšem pomenu kulturo ustvarjajoče življenje znotraj neke zgodovinske entitete.« Husserl 1989: 5.

in tedaj bo iz uničevalskega požara nevere, iz plametečega ognja dvoma o človeškem poslanstvu Zahoda, iz pepela velike utrujenosti vstal feniks nove duhovne ponotrzanosti in poduhovljenosti; kot prapor velike daljnje človekove prihodnosti: kajti samo duh je nesmrten.« prav tam, 39

Toda med mislece 'krize' lahko, pod določenimi pogoji, mimo hermenevtično-fenomenološke tradicije, uvrstimo tudi Wittgensteina, ki prihaja z drugega filozofskega konca in ki vzora ni toliko iskal pri Grkih; tudi Wittgenstein, denimo, v predgovoru k svoji najpomembnejši posthumni publikaciji *Filozofske raziskave*, zapiše:

»Ker moji zapiski na sebi nimajo pečata, ki bi jih označeval za moje, - jih v nadaljnje tudi ne bom imel za svojo last.

Javnosti jih predajam z dvomljivimi občutki. Da bo temu delu v bornosti in senci tega časa dano posvetiti v to ali ono glavo, ni nemogoče; seveda pa ne verjetno.« Wittgenstein, *Filozofske raziskave*, predgovor

Tudi ne gre pozabiti, da Wittgensteinove *Filozofske raziskave* nosijo Nestroyjev motto: »*Nasploh ima napredek na sebi to, da je videti veliko večji, kot je dejansko*«. ¹⁴ Toliko kot namig, da zavest o krizi zagotovo ne prihaja samo z enega konca. Sicer pa splošnejšo analizo percepcije kritičnega položaja sodobnega mišljenja povzema v svoji monografiji s prav tako zgovornim naslovom – *The Promise of Pragmatism. Modernism and the Crisis of Knowledge and Authority* ¹⁵ – J. P. Diggins, ki misel o krizi pripisuje splošnemu toku, ki ga poimenuje 'modernizem':

»Modernizem se lahko definira na več načinov, toda vsaka definicija se povrne k problemu prepričanja in meja kognicije. Ideja reda in objektivne resnice, kot tudi vsi tradicionalni načini pridobivanja vednosti, postane za modernista nevzdržna. Modernizem je vzniknil v poznem devetnajstem stoletju, ko je darvinizem izzval idejo božjega stvarjenja in pustil religiozno dogmo v razbitinah. Človek brez Boga je, kot je dejal Arnold, ostal sam, tavajoč med svetom, ki je bil izgubljen in svetom, ki ga je bilo treba šele najti. S smrtjo Boga je bil problem ustvarjanja pomena naprten moškimi in ženskami, še posebej pisateljem kot sta bila Herman Melville in Emily Dickinson, ki so se zazrli v praznino, da bi videli, če je intelekt lahko domač z nepoznanim in če se lahko sooči s pogledom na smrt. Modernist ne zmore niti upanja niti zadovoljstva v neveri.

Kaj, specifično, je modernizem? Kot način odziva na moderni svet je modernizem zavest tega, za kar se je nekoč domnevalo, da je prisotno, zdaj pa je ugledano kot manjkajoče. Lahko ga smatramo za niz občutenih odsotnosti, razkorak med tem, za kar vemo, da ne obstaja in kar si želimo, da bi obstajalo: vednost brez resnice, moč brez avtoritete, družba brez duha, sestvo brez identitete, politika brez vrline, obstoj brez smotra, zgodovina brez pomena. Takšni dualizmi in razkoraki so bili znani že od Platona, toda tradicionalno se je domnevalo, da bodo zmožnosti duha ali sile vere omogočile človeštvu njihovo razrešitev. Danes sodobni 'postmodernizem' pušča drugačno sporočilo: stopiti bi morali onkraj modernizma in zavzeti bolj sproščeno držo do stvari, bodisi da razumemo, kako vednost, moč in družba funkcionirajo, tako da na zgodovino brez smotra in smisla gledamo preprosto kot na hrepenenje človeške želje po izpolnitvi, bodisi da opustimo poizkus pojasnjevanja narave stvari in se zadovoljimo s proučevanjem kako se prepričanja upravičujejo.« Diggins 1994: 7-8.

Drugi miselni tok, deloma že najavljen v pričujočem Digginsovem citatu, se odpoveduje občutju izgube in sodobnega stanja ne pojmuje kot domala pogubnega za mišljenje. Vse prej v tem stanju vidi *transformacijo*, nov izziv in potencialne neskončne možnosti, ki se nam odpirajo. Kot splošnejše kulturno-umetniško gibanje, zaznamovano predvsem z vero v napredek in tehnologijo, nam je znan futurizem, ki se je v zgodnjem dvajsetem stoletju pojavil v glavnem v Italiji in Rusiji. Znotraj filozofije so nove pridobitve na področju logike sprožile gibanje logiškega pozitivizma, oziroma filozofije, povezane s psihoanalizo. ¹⁶ Določen

¹⁴ Sicer se pozna Wittgensteinova filozofija v splošnem odklanja od 'izvornosti' in 'pristnosti' in posledično ne tarna nad njuno izgubo. Za Wittgensteina je pravzaprav vse samo na 'površju' jezika in človeških praks. Ideja 'globine' je vse prej napačna analogija. Toda po drugi strani je znano, da je Wittgenstein spadal v tisto generacijo, ki se je navduševala nad Spenglerjevim *Propadom Zahoda*.

¹⁵ University of Chicago Press, Chicago 1994.

¹⁶ Nemara se zdi nenavadno, da navajamo psihoanalizo pod 'optimističnim' tokom, saj je znano, da so Freudovi nazori glede človeštva bili precej črnogledi. Toda dejansko so misleci, ki so se v svojih refleksijah navezovali na

optimizem glede prihodnosti in prihodnjega razvoja misli je vzniknil tudi v ZDA, še posebej z nastopom deweyjevega pragmatizma, ki je zaupal v darvinizem in znanosti:

»Toda kot filozof je bil Dewey zavezan logiški klarifikaciji idej in tako je kot izhod iz nazora, ki so ga ponujali 'ekstremni modernisti', ponudil pragmatizem. Prepričan, da po darvinizmu ne more biti povratka k klasični vednosti in njenim brezčasnim resnicam, je Dewey prepričal samega sebe, da so problemi modernizma bolj navidezni kot resnični. Za pragmatista razhajanja in kontingence univerzuma naj ne bi izzvale brezsmiselnosti in tesnobe. Nasprotno, na življenje moramo gledati kot na izziv in avanturo in univerzum, ki je potencialen in 'nedokončan', nudi obilo priložnosti za ustvarjanje pomena skozi izvajanje razumskega nadzora.«
Diggins 1994: 4-5

Prva ugotovitev, ki jo lahko povlečemo iz dozdajšnje raziskave, je, da je percepcija stanja filozofije – ali je mišljenje v krizi, ali pa ne – odvisna od tega, s katere smeri se temu vprašanju približamo. To smo pravkar ilustrirali s primeri. Katero smer potemtakem izbrati pri odgovarjanju na vprašanje obstoja krize filozofije in mišljenja? Težava tukaj je, da odgovor na to slednje vprašanje ravno *ni neodvisen* od smeri, ki jo izbiramo, s tem pa naredimo polni – začarani – krog. S tem raziskava obstoji na mestu.

Preden bom predlagal posebni metodološki pristop, ki zagotovo ni nesporen, a nam vendarle nudi dobro in relativno neodvisno odskočno desko za nadaljnje proučevanje položaja filozofije v sodobnosti, pa tudi njeno morebitno vlogo v družbi, si morda pogledjmo, če so do zdaj navajani poizkusi (samo)reflektiranja stanja mišljenja dejansko zagrešili neke vrste *petitio principii* v smislu, da je refleksija že vnaprej predpostavljala to, kar je nameravala pokazati. Ali ni tako, da že vnaprej predpostavljamo nek razkorak med trenutnim stanjem in preteklostjo, če dojemamo zgodovino filozofije kot odmikanje od resnice, izvira, pristnosti, kot pozabo, *kot zgodovino pomot*,¹⁷ ipd.? Potem seveda ni nenavadno, če v svojih razmišljanjih poudarjamo slabo stanje filozofije danes. In obratno, če menimo, da bo znanost,

psihoanalizo, gojili nekaj takega kot upanje o prenovi znanosti, o drugem, novem začetku, novi paradigmi: »Tukaj freudizem ni več zgolj stopnica v napredku znanstvenega programa, temveč je revolucija, katere posledice so neskončne [Lacan pravi]: 'Vse, kar se tiče ne samo humanistike, ampak tudi človekove usode, politike, metafizike, književnosti, umetnosti, oglaševanja in posledično ekonomije, je pod njenim vplivom.«
Pravi Descombes, avtor predgovora Bouveresseve monografije *Wittgenstein Reads Freud*, Princeton, Princeton University Press (Bouveresse 1995: xi).

¹⁷ Kako je zgodovina filozofije lahko pravzaprav zgodovina *zmot*, si lahko ogledamo na sledečem primeru, ki izhaja iz mnenj, ki so jih filozofi imeli o svojih predhodnikih. Oglejmo si to na problemu *vprašanja narave Jaza (substva)*. Potem, ko je Descartes postavil Jaz v duhovno substanco (*res cogitans*, ki ni *res extensa*), je Locke pokazal, da gre za pomoto, če Jaz smatramo kot kakorkoli vezan na substanco; Jaz je, nasprotno, zgolj zavest, neodvisno od substance. Hume je, nasprotno, dokazoval, da Jaz nima identitete, da sploh ne obstaja, saj ne obstaja trajen vtis nečesa takšnega, kot je Jaz, na podlagi katerega bi lahko sklepali, da obstaja (Humova *bundle theory*). Toda še več, Hume je izdelal teorijo, zakaj taki zmoti zapademo – zato, ker domišljija naredi nedovoljeni preskok iz niza identičnih zaznav na niz (zgolj in samo) podobnih zaznav, ter s tem domneva, da obstaja identiteta tam, kjer je ni. Kant je po drugi strani trdil, da se je Hume motil v tako hudi sodbi in da je enotnost apercipije vendarle transcendentalni pogoj možnosti izkustva, da pa ni *nujno*, da tej enotnosti tudi v realnosti kaj ustreza (recimo kaka stvar: Jaz). Kant je zmoto, zaradi katere nastaja pomota 'racionalne psihologije', ki domneva, da obstaja duša, jaz, ipd. še v kakšni drugi kot zgolj tej formalni obliki, diagnosticiral v paralogizmih *Kritike čistega uma*. Ker je pomota malone nujna, ni čuda, da so vsi (razen Kanta), tej zmoti zapadli. Wittgenstein je, po drugi strani, pokazal, kako je pomota pripisovanja reificirane eksistence duhu, jazu, ipd. posledica nepazljive rabe besed, kjer besede kot je npr. 'Jaz' na videz deluje kot beseda 'stol', a je v resnici njeno funkcioniranje povsem drugačno. Niti ne gre pri Jazu za transcendentalno enotnost apercipije, temveč zgolj za jezikovno dejstvo; 'jaz mislim mora moči spremljati vse moje predstave' (Kant, *Kritika čistega uma* § 16) ni nekaj, iz česar bi lahko 'veliko izpeljali', temveč je prazna formulacija, golo jezikovno dejstvo. Skratka, zgodovina idej o naravi Jaza je pravzaprav zgodovina napačnih predstav o Jazu, korekcija teh predstav in diagnostika zmote. Za reference tega izvajanja lahko napotim na svoje številne članke v zvezi s problemom osebne identitete. Grušovnik, T., »Kako Jaz biva skozi čas?«, v: *Filozofija na maturi*, št. 3/4, let. 10, 2003: 64-72. Isti, »Jaz sem le jaz, ki se mi zdi«, v: *Analiza*, št. 1/2, let. 8, 2004: 135-142. Isti, »Wittgenstein in Ryle o filozofiji psihologije«, v: *Analiza*, št. 3, let. 9, 2005: 94-120. Isti, »Dvomljivi dvom«, v: *Dialogi*, št. 9/10, let. 40, 2004: 77-81.

takšna in drugačna, rešila večino težav človeštva, potem ni nenavadno, da bomo izpostavljali triumf razuma. Skratka, obstaja razlika med misleci, ki so naročeni na *Življenje in tehniko* in tistimi, ki so naročeni na *Literaturo*, kot bi se izrazila James in Rorty. Izgleda, da so sodbe o stanju filozofije odvisne od našega občutenja in naše predhodne odločitve, ali tok človeškega razvoja v zgodovini ljudem prinaša srečo in neslutene možnosti, ali pa ima ta 'napredek' bistveno več slabih stranskih posledic. Sodba glede stanja filozofije pa je odvisna tudi od tega, kaj si pod to besedo predstavljamo: če si nekdo pod 'filozofijo' predstavlja racionalno metateoretično razmišljanje o znanstvenih problemih ali analizo pojmov v skladu z logiškimi načeli, potem najbrž ne bo toliko tarnal nad izgubo pristnosti mišljenja, ker mu pač sodobni svet, poln znanstvenega naprezanja, zmerom znova servira miselno hrano in možnosti za premislek bo posledično preveč, ne premalo; če pa nekdo pod 'filozofijo' razume brez-predsodkovni premislek najbolj temeljnih fenomenov eksistence človeka kot človeka, si ni težko zamisliti, da bo v sodobnem svetu, prepredenem z instant produkti in telekomunikacijsko tehnologijo, zaznal reifikacijo človeškega načina bivanja, ki mu bo pomenila zniveliranje pestrosti bivajočega na en skupni imenovalec.¹⁸

Če želimo čim bolj prepričljivo odgovoriti na vprašanje, ali se je mišljenje na začetku 21. stoletja zares znašlo v krizi, si moramo po mojem prepričanju prizadevati po dejstvenem in stvarnem pristopu. Eden od načinov, kako lahko pogledamo na filozofijo, je, da jo skušamo motriti 'od zunaj', česar filozofi sicer nismo ravno vajeni. Takšna premestitev vprašanja pomeni, da bomo morda lažje in predvsem bolj plodno odgovorili na vprašanje glede položaja filozofije tako, da bomo opustili njeno opredeljevanje, *kaj filozofija je*, in se namesto tega raje vprašali po njeni praksi, *kako filozofija funkcionira*. Tu se takoj lahko pojavi odgovor, morda tak husserlijanski, da duha preprosto ne moremo preučevati od zunaj. Prav. Temu načelnemu ugovoru ne moremo ugovarjati. Vendarle pa se lahko nadejamo, da bo ta premestitev vrgla novo luč na stare tegobe; morda še najbolj njej v prid govorijo njeni rezultati in njena pot sama.

Idejo, da je morda bolj smotrno pogledati, kaj filozofija počne, kot pa pretresati, kaj je, je zastopal L. Althusser:

»Prav zato, da ne bi ostali pri suhoparnosti tez, je najbolje, da pokažemo njihovo delovanje z zgledom. To ni ilustracija: filozofija se ne ilustrira in se ne aplicira. Filozofija *se izvaja*. Naučiti se jo je mogoče samo s prakticiranjem, saj eksistira zgolj v svoji praksi. To dejstvo bi lahko izrazili v obliki teze, a skrb za to prepuščam vam: kot 'praktično' vajo...« Althusser 1985: 27

Althusser, ki je med prvimi ozaveščeno poudarjal na razredni boj tudi (ali: *predvsem*) v teoriji in ki je skušal filozofijo razmejiti vmes med znanostjo in ideologijo, pa je še zmerom zgolj na pol poti 'izstopa iz filozofije pri proučevanju filozofije', ki ga želimo tukaj ilustrirati. Althusser še zmerom ostaja pri motrenju delovanja tez s stališča filozofije, ki te teze prakticira. Gre za filozofijo, ki pri prakticiranju gleda samo sebe. Delovanje tez se proučuje z vidika logike njihovega delovanja. Na nek način sorodno – v toliko, v kolikor na filozofijo gleda izza ovinka - a vendarle še drugačno pot pri proučevanju filozofije, pa je ubral W. James:

»Če lahko filozofi obravnavajo življenje vesolja abstraktno, se ne smejo pritoževati nad abstraktno obravnavo življenja filozofije same. [...] Temperamenti s svojimi hrepenenji in zavračanja določajo ljudi v njihovih filozofijah in jih vedno bodo.« James 2002: 32

¹⁸ Potrebno je opozoriti na zanimivo potezo 'pesimističnega' gledanja na stanje filozofije – čeprav misleci kot sta Husserl in Heidegger zaznavajo sodobni čas kot nadvse neugoden za mišljenje, pa vendarle po svoje, verjamejo v *napredek*, v Rešitev. Kako bi sicer lahko razumeli Heideggrove izjave o možnosti lepих umetnosti in Husserlov poziv k vztrajanju v (sicer preoblikovanem) racionalizmu, ki naj 'do temelja znanstveno' obravnava duha?

»Zgodovina filozofije je v veliki meri zgodovina neke vrste spopadov človeških temperamentov. Čeprav se mnogim mojim kolegom zdi takšna obravnava nedostojna, bom vseeno moral upoštevati ta spopad in z njim razložiti velik del nesoglasij med filozofi.« James 2002: 19

»Torej, razlika v temperamentu, ki jo imam v mislih, je razlika, ki je bila pomembna v literaturi, umetnosti, vladanju, obnašanju, kot tudi v filozofiji. V pravih obnašanja najdemo formaliste in sproščene ljudi. V vladanju diktatorje in anarhiste. V literaturi puriste ali akademike in realiste. V umetnosti klasike in romantike. Ta nasprotja so vam poznana; no, v filozofiji imamo podobno nasprotje izraženo v besednem paru 'racionalist' in 'empirist', kjer empirist pomeni ljubitelja dejstev, v vsej njihovi surovi raznolikosti, in racionalist privrženca abstraktnim in večnim principom. Nihče ne more živeti niti ure brez obojega, dejstev in principov, tako da je razlika prej v poudarku; a vendarle zaseje najbolj jedke antipatije med tiste, ki različno postavljajo težo poudarka; pokazalo se bo, da je za nas izredno priročno, da izrazimo določeno nasprotje v človeških načinih razumevanja sveta z govorjenjem o 'empirističnem' in 'racionalističnem' značaju. Ta izraza napravita nasprotje preprosto in masivno.« James 2002: 20 (podčrtal T.G.)

Tukaj zares gre za drzno novost, kajti očitno James na filozofijo zdaj gleda s stališča psihologije temperamentov. Stališče, ki ga posamezni filozof zagovarja, je torej po Jamesu posledica 'temperamenta'.¹⁹ Pri svoji razdelitvi filozofskih karakterjev na miloumne (idealistične) in trdournne (empiristične), ki jo izvede v svojem *Pragmatizmu* (1907), se James seveda zaveda spornosti svojega postopanja, a vendarle je prepričan, da lahko s pragmatistično metodo, ki daje poudarek na rezultate, razreši nekatera pereča vprašanja; poudarek je na priročnosti, hevrističnosti metode.²⁰ Skratka, James je prepričan, da so vse naše misli *motivirane*:

»Interesi, ki jih prinesemo s sabo in na katere se enostavno naslonimo ali v skladu z njimi zavzamemo svojo držo, so prav tista moka, iz katere je zgneteno naše miselno testo. [...] Niti ena sama kognicija se ne pojavi brez občutja, ki jo pokomentira in jo označi z bodisi večjo, bodisi manjšo vrednostjo.« James 1992: 904

Koliko so nam lahko Jamesove ideje v raziskavi o stanju filozofije danes v pomoč? Ideja, da se lahko dokopljemo do plodnih ugotovitev glede *načina* filozofiranja, če se osredotočimo na filozofiji zunanje dejavnike kot sta 'temperament' ali 'karakter', morda potrди zgornja izvajanja, kjer smo ugotovili, da je percepcija krize filozofije odvisna od *občutenja* zgodovinskega stanja. Toda neposrednega odgovora na dejstveno stanje filozofije tudi ta metoda ne prinaša. Skratka, z njeno pomočjo morda lahko odgovorimo, zakaj nekateri zaznavajo krizo filozofije in zakaj drugi občutijo triumf razuma – zaradi 'temperamenta' namreč. Toda, s tem nismo še ničesar povedali glede tega, ali ima kateri od teh temperamentov *prav*. Povzemajoč te ugotovitve lahko za nadaljevanje sklenemo, da je sicer

¹⁹ James je to delitev prvič omenjal v »Remarks on Spencer's Definition of Mind as Correspondence« (1878), v: *William James Writings 1878-1899*, The Library of America, New York, 1992: 893-909. Še pred Jamesom je na podobno idejo delitve filozofov glede na njihov karakter in motivacijo filozofij s strani interesov naletel Fichte, že l. 1797. V spopadu med idealizmom in dogmatizmom ni: »Možen [...] noben določiten temelj iz uma; [...] Zato bo določen po samovolji, in ker določitev samovolje vendarle mora imeti neki temelj, bo določen po *nagnjenju* in *interesu*.« Fichte 2002: 200. »Kakšno filozofijo izbereš, je potemtakem odvisno od tega, kakšen človek si: kajti filozofski sistem ni mrtvo pohištvo, ki ga lahko zavržeš ali vzameš, kakor te je volja, temveč je oživljeno z dušo človeka, ki ga ima.« Isti: 202. Toda za razliko od nepristranskega Jamesa, Fichte favorizira eno stran: »Kak po naravi mlahav ali zaradi duhovnega hlapčevstva, izbranega luksuza in nečimrnosti upadli in uveli karakter se ne bo nikoli dvignil do idealizma.« Prav tam.

²⁰ Od tod tudi moja podčrtava v zgornjem citatu. Po Jamesu takšno preučevanje ne zmanjša inherentne vrednosti misli; ne gre za redukcijo, kjer bi rekli, da je vsa filozofija v *resnici* le skupek impulzov. Tudi če bi to na 'fizikalni' ravni bilo res, je treba vrednost filozofem ocenjevati znotraj njih samih glede na njihove posledice. Takšno strategijo izbere James denimo v *Raznolikosti religioznega izkustva*, kjer pravi, da dejstvo, da je bila Sv. Tereza morda histeričarka, še nič ne pove o vrednosti njene teologije ('pravi test vrednosti ni *izvor*, temveč *način, kako deluje v celoti*': James 2004: 29). Prim. James 2004: 28. Tudi: Grušovnik, T. »Živčni sistem svete Tereze«, v: *Filozofija na maturi*, št. 35, let. 14, 2007: 58-67. To pomeni, da tudi filozofije kot take seveda ne razvrednotimo, če jo proučujemo 'od zunaj'.

'zunanji' pristop obetajoča pot, da pa je to metodo potrebno toliko modificirati, da bo odgovarjala na vprašanje *dejstvenega* stanja filozofije, ne pa toliko na vprašanje zunanje motivacije filozofov, ki je zanimala Jamesa, pa tudi Fichteja.

S kakšnimi parametri bi se lahko potemtakem lotili nadaljevanja naše raziskave? Zelo prepričljiv izbor takih, ki bi lahko bili koristni tudi za našo raziskavo, je pripravil R. Collins v svoji monumentalni, čez tisoč strani debeli, *Sociologiji filozofij*.²¹ Collinsova zajetna publikacija nam posreduje *sociološki* vidik filozofskega védenja in – nenazadnje - vedénja. Skozi zgodovino, ki zajema ne le grško filozofsko zgodovino, temveč tudi indijsko, kitajsko, arabsko in vse ostale podzvrsti, tja do tridesetih let 20. stoletja, Collins sledi t.i. 'intelektualnim mrežam', ki so zanj bistveni dejavniki vznika filozofskih idej. Filozof kot človek deluje predvsem na podlagi dveh bistvenih parametrov: 'kulturnega kapitala' in 'emocionalne energije.' Prvi je kot nekakšen rezervoar, iz katerega črpa gorivo za svoje ideje, drugo pa je nekakšna vžigalica, ki to gorivo ustrezno neti. Zanimivo je, da Collins filozofske kongrese, predavanja in poučevanje pojmuje kot 'interakcijske rituale' (pojem, ki ga izpeljuje iz Durkheima), skratka kot dogodke, kjer ljudje, zbrani skupaj in osredotočeni na skupno stvar – filozofsko *resnico* kot sakralni objekt, ki ga izmenjujejo – bolj utrjujejo svojo pripadnost določeni vrsti, kot pa prepričujejo drugače misleče. Kakorkoli že, Collins se v svoji monografiji ne odreka statistični analizi filozofije: zanimiva je denimo njegova statistika pojavljanja velikih filozofov na primeru antične Grčije in Kitajske:²²

KITAJSKA		
2,100 let	63 generacij	
25 velikih filozofov	0.4 na generacijo	1 na 84 let
61 srednjih filozofov	1.0 na generacijo	1 na 34 let
356 manjših	5.7 na generacijo	1 na 6 let
GRČIJA		
1,200 let	36 generacij	
28 velikih filozofov	0.8 na generacijo	1 na 43 let
68 srednjih filozofov	1.9 na generacijo	1 na 18 let
237 manjših	6.6 na generacijo	1 na 5 let

Toda, kako je lahko nam v pomoč Collinsova ideja? Če pogledamo namen, s katerim se Collins loti tega mukotrpnega zbiranja podatkov, ki ga je stalo čez petindvajset let življenja, ugotovimo, da je želel najti nek ključ, s katerim bi lahko vsaj načelno, pa četudi od daleč, zapopadel glavne silnice gromozanske intelektualne produkcije današnjih dni: čez milijon publikacij v naravoslovnih znanostih in več sto tisoč v humanistiki in družboslovju.²³

»Biti danes izobražen človek je kakor živeti v knjižnici Jorge Luis Borgesa, kjer skoraj neskončni hodniki knjig vsebujejo celoten univerzum, toda nam manjka ključ do njihove vsebine.« Collins 2001: xviii

Prva ugotovitev, ki jo za našo raziskavo lahko potemtakem izpeljemo iz Collinsa, in ta je *statistična*, nam je s tem že na dlani: podatki o količini produkcije filozofske in humanistične literature.²⁴ Če lahko vzamemo to za merilo stanja filozofije, ne v inherentnem smislu kot stanje duha, temveč v smislu *aktivnosti*, bi bilo naravnost nerazumno sklepati na krizo filozofije. Prej obratno: filozofiji gre celo tako dobro, da ji je nemogoče slediti. Nenazadnje je

²¹ Collins, R., *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/MA, 2001.

²² Za tabelo glej Collins 2001: 57.

²³ Collins 2001: xvii.

²⁴ Med objektivne statistične podatke priljubljenosti filozofskih tematik lahko štejemo tudi podatke o izposoji filozofske literature (podatke za l. 1994, 1997 in 2007 mi je posredoval IZUM (predstavljajo pa izpis iz sistema COBISS) – tabele so priložene na koncu sestavka) in pa, denimo, gledanost filozofskih prispevkov na Youtube (www.youtube.com). Tudi za te informacije glej tabelo, priloženo na koncu tega sestavka.

celo v tako majhni državi, kot je Slovenija, filozofska produkcija tolikšna, vštveši sem prevodno literaturo, da ji en človek sam več ne more slediti. *Kaj šele, da bi sledil svetovni produkciji.* Tudi odpiranje novih oddelkov na univerzah, ki ponujajo študij filozofije, je v zadnjih dvajsetih letih praktično vzcvetelo. Da ne omenjamo študijskih smeri, ki so praktično filozofske, a nosijo nekoliko drugačno, 'posodobljeno' ime; tudi te so se razširile.²⁵ Ponudba najrazličnejši filozofskih predmetov je eksplodirala. Poleg vsega pa moramo upoštevati še študentska gibanja in iniciative, ki pogosto nimajo formalnega univerzitetnega statusa, a predstavljajo žive centre filozofskih 'interakcijskih ritualov.' Prištejmo še sem najrazličnejše bloge ter spletne strani in situacija je v smislu filozofske aktivnosti vse prej kot slaba, upoštevajoč število slovenskega prebivalstva. Dodamo lahko še informacijo o izobraževanju odraslih: glede na poročilo *izobraževanja in poučevanja odraslih v Sloveniji za leto 2007* je velika večina programov ravno humanističnih po klasifikaciji ISCED-97.²⁶ Zaradi informacijske revolucije je potrebno upoštevati tudi, da se filozofija danes ne dogaja več izključno v književnem formatu. O precejšnjem zanimanju za filozofijo lahko pričajo tudi podatki o gledanosti filozofskega gradiva na spletu po svetu (glej dodatek). Res je, da filozofske videovsebine po gledanosti niso primerljive s pop zvezdami, toda vendarle so delno primerljive s slavnimi psihologi, pesniki in znanstveniki. Med drugim se filozofija seli tudi v igre kot didaktične pripomočke pri učenju²⁷ ali celo videoigre, kar pomeni, da lahko posameznik informacijo o filozofskem konceptu pridobi z zelo različnih medijev. Če pa se vendarle vrnemo h knjigam, lahko z veseljem ugotovimo, da na slovenskem najbolj izposojane filozofske publikacije ne zaostajajo veliko za najbolj izposojanimi publikacijami sploh: najbolj izposojana filozofska monografska publikacija (Donald Palmer: *Ali središče drži?*) je le 8,09 krat manj izposojana od najbolj izposojane monografske publikacije sploh (Sofoklove Antigone).²⁸

²⁵ Zdaj je najbrž tudi primeren čas, da vzamemo pod drobnogled mit o nekoristnosti diplomiranih filozofov in njihovi nezaposljivosti. Iz statističnih podatkov, ki mi jih je posredoval zavod RS za zaposlovanje, je razvidno, da je na dan 29.2.2008 bilo registriranih brezposelnih univ. dipl. ekonomistov 337, univ. dipl. pravnikov 251 in univ. dipl. filozofov 34. Seveda se morajo filozofi znajti na vse možne načine, najbrž zasedejo zelo različna delovna mesta (ne tako kot pravniki in ekonomisti, ki gotovo niso tako stratificirani glede na tip zaposlitve, ki jih čaka), a vendarle ne moremo mimo poante, da se *nekako znajdejo* (seveda filozofov diplomira bistveno manj kot pravnikov in ekonomistov, a glede na vpisna mesta in upoštevajoč prehodnost med letniki je razmerje med filozofijo in ekonomijo ter pravom v grobem nekje 1:10, kar bi pomenilo, da so filozofi *približno enako* zaposljivi kot ekonomisti in pravniki – toda opozarjam, da je slednji sklep narejen na podlagi ugibanj; natančnega števila diplomantov teh smeri nisem dobil; tudi ni znano, koliko je diplomantov iz posameznih smeri, ki niso registrirani kot brezposelni). Zavodu RS za zaposlovanje se zahvaljujem za posredovane podatke. Opozoril bi še na zavajajoče podatke nekaterih časnikov (npr. Dnevnik, v prispevku 'Preveč družboslovcev in premalo tehničnih strokovnjakov' (sreda, 2.4.2008, str. 2), ki primerjajo ponujena delovna mesta za družboslovce in tehnično stroko ter nato v kombinaciji s podatki o nezaposlenosti izračunavajo 'količnik zaposljivosti na osebo'. Težava takih količnikov (tj. koliko prostih delovnih mest je na osebo z določenim poklicem) je preprosto v tem, da so v veliki večini delovna mesta za tehnike in druge specializirane poklice iskalcem na voljo *vnaprej*, medtem ko si družboslovci delovno mesto pogosto ustvarijo sami. To pomeni, da je za slednje takšen količnik precej neinformativen, saj delovnega mesta ne bodo preprosto poiskali in ga zasedli kot denimo 'vozniki težkega tovornjaka in vlačilca' (=primer je Dnevnikov), temveč si ga bodo, če bodo dovolj iznajdljivi, ustvarili.

²⁶ Prim. http://pregled.acs.si/dokumenti/porocila/Pregled_IO_2007-koncno_porocilo.pdf, stran 27. Humanistika in umetnost področje [2] po ISCED-97 klasifikaciji zasedata prvo mesto z veliko prednostjo pred ostalimi programi izobraževanja za odrasle (2440 programov, oz. 40,4 % delež vseh programov). Druga panoga je 'znanost, matematika, računalništvo', (878 programov, 14,5 % delež). Tretja pa 'družbene vede, poslovne vede in pravo' (769 programov, oz. 12,7 % delež). Vendar moramo upoštevati da pod [2] sodi tudi učenje jezikov in programi ročnih spretnosti.

²⁷ Prim. URL: <http://depts.washington.edu/nwcenter/res/act/index.php>. Na spletni strani je povzetek prispevka na konferenci leta 2000 v Vancouvru, govori pa o alternativah branja filozofije pri pouku, ki ga je spisal David Shapiro, Northwest Center for Philosophy for Children, University of Washington.

²⁸ Za detajlirane statistične informacije o izposoji filozofskega gradiva glej dodatek. Podatek o serijskih publikacijah na prvi pogled ni toliko razveseljujoč (najbolj izposojana filozofska revija je kar 32,05 krat manj izposojana od najbolj izposojane sploh), a treba je vedeti, da filozofske revije ne izhajajo vsak dan in da

Seveda se nam tukaj lahko nemudoma ponudi protiugovor: masovnost ukvarjanja s filozofijo nam še nič ne pove o dejanskem stanju njenega duha, o njenem *zdravju*. Statistično merilo v tem slučaju pač ni nobeno merilo. Seveda je potrebno priznati, da nas velika večina ljudi, gotovo več kot 99 odstotkov teh, ki se ukvarjamo s filozofijo, nikdar ne bo 'velikih filozofov', najbrž niti 'srednjih', pa tudi 'majhnih' ne (vse v Collinsovem smislu). Velika večina ljudi, ki se s filozofijo ukvarja, bo zmerom ostala na obrobju. Toda, gotovo je bolje, če je aktivnost ukvarjanja s filozofijo velika, kot pa da je sploh ni. Gotovo je več možnosti za razcvet filozofije (če že ta številčnost sama po sebi ni svojevrsten razcvet), če se z njo ukvarja večje število ljudi, kot pa če se z njo ubada peščica; kot to nenazadnje kažejo Collinsove družboslovne raziskave. Namreč, intelektualne mreže, ki so predpogoj vznika velikih mislecev,²⁹ so veliko bolj razvejane, če se s filozofijo ukvarja veliko ljudi, s tem pa nudijo najbolj primerna tla za rast velikanov. In res je težko razumeti, v kakem smislu bi lahko govorili o zatonu mišljenja, če je ta produkcija tako obsežna in če njena kvaliteta na Slovenskem iz leta v leto raste.³⁰ V istem duhu zaključuje tudi Collins, zraven pa dodaja še nekatere pronicljive ugotovitve:

»Ima filozofija prihodnost? In zakaj je ne bi imela? Reči, da prihaja filozofija h koncu, je isto, kot reči, da se abstraktno-refleksivna sekvenca bliža koncu. [...]

Klic po koncu filozofije se ponavlja, je standardno početje v medgeneracijskih spremembah, ponavadi kot preludij k novi seriji globokih problemov in nove kreativnosti. [...] Filozofija je kot šota za intelektualce, ki neprenehoma izkopavajo svoje konceptualne temelje. Temelji so njihov teren, ne zato, ker bi morda bili poslednja skala [bedrock], temveč zato, ker so zmerom odmikajoči se vrh abstraktno-refleksivne sekvence – ne odmikajoči se navzgor v nebesa, temveč navzdol in navznoter. To neskončno kopanje nič bolj ne razpusti filozofije v nič kot je Leibnizov infinitezimalni račun naredil kontinuum za neresničen.

Isto lahko rečemo za diagnozo, da se filozofija izčrpa s tem, ko se njeni sestavni deli sčasoma odcepijo in osamosvojijo v empirične znanosti. To dojetje počiva na nejasnem domnevanju, da obstajajo odcepljujoče se poti abstraktno-refleksivne sekvence, polemičnem zavedanju, ki filozofijo identificira zgolj s kozmološko sekvenco. To popači dojetje narave filozofskega prostora pozornosti [attention space] in ne uspe uvideti, da znanosti najdejo svojo nišo na nižji ravni abstrakcije. Družbene prakse moderne, hitro razvijajoče se naravoslovne znanosti, niso prakse intelektualnih mrež v filozofiji in njihove niše v prostoru pozornosti se ne izpodrivajo. Konec filozofije je bil znova najavljen takrat, ko so se iz filozofskih mrež odcepile moderne družboslovne znanosti. Kot smo videli, so znotraj moderne filozofije obstajali precejšnji protitudarci k obema tema prelomoma. Narobe bi sklepali, če bi v tem videli karkoli drugega kot energijske tokove, ki se dogodijo v intelektualnih mrežah, ko so spremenjene njihove obdajajoče materialne baze, s čemer se odpre frakcijski prostor za nova zavezništva.

[...]

Dokler bodo obstajale intelektualne mreže, ki bodo sposobne avtonomnega delovanja pri deljenju njihovega lastnega prostora pozornosti, bo obstajala tudi filozofija. Če bi poznali družbeno strukturo intelektualnega sveta od zdaj pa vse do konca človeku podobne zavesti v univerzumu, bi lahko narisali enako dolgo sekvenco bodočih generacij filozofov.« Collins 2001: 856-857

Filozofiranje je, skratka, lahko razumljeno kot sociološki pojav in dokler bodo zanj obstajali minimalni družbeni predpogoji, se ni potrebno pretirano bati konca mišljenja. Res pa je, da bodo prišli boljši in slabši časi, kot so prihajali že v preteklosti.

Občutek, da je s filozofijo, mišljenjem in kulturno nasploh, nekaj narobe, lahko prej pripišemo 'karakterju' posamičnega filozofa, kot pa dejanskemu stanju. Razumljivo je, da

izposojanost v tej rubriki močno pada z mesti (od desete najbolj izposojane serijske publikacije je prva najbolj izposojana filozofska serijska publikacija le 7,8 krat manj izposojana).

²⁹ kot npr. Heideggra, Husserla, ki sta, kot smo videli, ravno govorila o krizi filozofije. A ironično je, da dejansko njiju sploh *ne bi bilo*, če bi imela pri tem prav in bi filozofija zares bila v krizi.

³⁰ To je sicer sporno trditi toda po mojem prepričanju lahko sklepamo, da imamo danes v primerjavi s koncem osemdesetih let 20. stol. večje število kvalitetnih razprav v različnih smereh, ki čedalje bolj detajlirano raziskujejo filozofski prostor. Kdor bo primerjal naslove člankov in njihovo bibliografijo v serijskih publikacijah iz začetka devetdesetih in danes, bo po mojem mnenju uvidel, da so trenutno slovenske filozofske razprave bolj detajlirane in da pokrivajo več specifičnih področij.

bodo številni misleci razočarani spričo sprememb, posebej telekomunikacijske revolucije in čedalje večje parcializacije vednosti, ki so se dogodile v družbi in ki so, posledično, filozofiji prevzele del njenega collinsovskega 'prostora pozornosti'. Potrebno je tudi razumeti, da je današnja kultura in družba nasploh precej fragmentirana in da dejansko nima več mesta za vsesplošnega intelektualca, ki bi lahko bil kaj takega kot 'duhovni oče naroda', ipd.³¹ Toda ta fragmentacija še ne pomeni hkrati tudi konec vse kulture – pomeni le preobrazbo. Če s tem stanjem nismo spravljani, če, tako rekoč, nismo preboleli metafizike in lyotardovskega konca velikih zgodb, bo ta sprememba občutena kot boleča izguba. Tukaj ne bi želel preveč špekulirati glede psiholoških motivacij posameznikov, toda zdi se, da lahko s collinsovskim aparatom vendarle nekoliko razjasnimo negativen odziv mislecev na družbene spremembe: osebno občutenje krize je toliko hujše, kolikor večje so bile ambicije. Če je nekomu kazalo na začetku kariere odlično, če je ves svoj trud, vso 'emocionalno energijo' in 'kulturni kapital' vlagal v prevzem 'prostora pozornosti' v prihajajočih letih, potem pa se je dogodila fragmentacija tega prostora samega in vznik novih prizorišč, s čimer je posameznik poslej omejen na manjši krog enakomislečih in se mora posloviti od vloge širšega vodje, je razumljivo, da bo njegov odziv boleč. Dejstvo je, da je zaradi družbenih razmer še kak dodaten Habermas čedalje bolj ne-verjeten, dejstvo pa je tudi, da se je s tem težko sprijazniti.³²

Namreč: ali ni potem tako – če je vloga filozofije zaradi njene lastne parcializacije čedalje bolj omejena na posamezne krožke – da je vse zaman? Ali ni filozofija, če nima obče in enotne vloge v družbi, toliko bolj nekoristna? Husserl je menil, da mora filozofija usmerjati človeštvo (Husserl 1989: 30) in da je »Stalna funkcija filozofije evropskega človeštva, da nastopa kot arhontska funkcija vsega človeštva.« (Husserl 1989: 27). Od teh sanj se danes dokončno – morda na srečo (eksplicitni husserljanski evrocentrizem) – poslavljam. A če je tako, je filozofija sploh še koristna?

Tudi vprašanje koristnosti filozofije je bilo, enako kot vprašanje glede njenega stanja, deležno številnih teoretskih pretresov. Nenazadnje lahko sem štejemo tudi monumentalni razmislek o praktičnosti čistega uma, ki ga je proizvedel Kant, nadaljevala pa celotna nemška klasična filozofija. V tej raziskavi se bomo raje držali stvarnega pristopa, ki bo znova podkrepjen z nekaj statistike. Sploh na tej ravni, namreč na argumentaciji koristnosti

³¹ Prim. izjemno Posnerjevo monografijo o *Javnih intelektualcih* v ZDA. Posner, R.A. *Public Intellectuals*. Harvard University Press, Cambridge/MA, 2001. Posner s prepričljivimi argumenti trdi, da so javni intelektualci, tj. vsesplošni družbeni komentatorji, v zatonu. Predvsem je njihova kvaliteta pisanja izredno nizka, saj pišejo o stvareh, ki jih ne poznajo, čemur je vzrok čedalje večja parcializacija vednosti (samo na področju politologije je številka poddisciplin narasla za neverjetnih 99 (!) v štirih letih. Leta 1960 je bilo namreč pet politoloških poddisciplin, leta 2000 pa že 104. Prim. Posner 2001: 4, sprotne opombe 10) Posner 2001: 4, 6. Posner celo trdi, da so komentarji javnih intelektualcev pogosto na ravni kavarniških debat. Prim. Posner 2001: 2. Posner namreč meni, da je za slabe komentarje kriva odsotnost 'regulacije in nadzora kvalitete' na komentatorskem trgu, ki komentatorjem dovoli, da v primeru zavoženih komentarjev in družbenih napovedi odnesejo celo kožo. Posner celo postreže z idejami, kako to stanje izboljšati (zadnje poglavje: *Conclusion: Improving the Market*). Med drugim tudi identificira poseben 'žanr' komentiranja: nostalgichen, pesimističen, prerokujoč in obsojajoč – nas lahko morda spominja na filozofe, ki imajo črno-gledno mnenje o mišljenju – ter ga duhovito poimenuje *Jeremijski slog*. (prim. pogl. *The Jeremiah School*). Vendarle lahko tukaj opozorimo na bistveno drugačno vlogo filozofskih/družboslovnih javnih komentatorjev in naravoslovno-znanstvenih kolumnistov: slednji posegajo v žurnalizem predvsem s poljudno tendenco, približati javnosti njihove zanimive izsledke. Toda informiranost javnosti glede znanstvenih dosežkov ne vpliva na raziskave v laboratoriju. Pri humanistiki je drugače – za dobro funkcioniranje demokratične družbe, predvsem delovanje njenih 'varnostnih mehanizmov', je nujno, da so državljanji dobro obveščeni, ravno to pa lahko dosežemo s sprotnim javnim opozarjanjem. Tako je vloga 'javnega intelektualca' vendarle precej različna glede na disciplino, iz katere izhaja. Dvomljivo je, če je Posner v svoji monografiji to reflektiral na tak način, kot bomo videli v nadaljevanju.

³² Lahko bi rekli, da proti tej diagnozi govori dejstvo, da so najslavnejši filozofi bili pesimisti – potemtakem pesimističnost filozofa ni odvisna od njegovega (ne)uspeha: odgovor se glasi, da je lahko razočaranje zadostni, ne pa tudi nujni pogoj pesimističnosti. Seveda moramo sem gotovo prištevati še druge dejavnike.

filozofije, se je najbolje držati povsem suhega, stvarnega in statističnega pristopa. Razlog temu je v tem, da skušamo koristnost filozofije prikazati širšemu občinstvu, denimo delodajalcem, mecenom in založbam, tako da je tavanje po teoretskih filozofskih vodah na tem mestu lahko celo škodljivo – daje vtis, da je filozofija zares namenjena le sami sebi, da širšemu krogu ljudi ne more ničesar doprinesiti. »Vsako vprašanje o filozofiji je že samo filozofsko vprašanje,« je stavek, ki je lahko zelo škodljiv za filozofijo. Ljudje namreč pri tem dobijo vtis, kot da je filozofija zaprta sama vase, hermetična disciplina, ki pa se, ne da bi karkoli vračala, napaja iz javnega davkoplačevalskega denarja. Od besed o nekoristnosti filozofije, njenega življenja na račun državnega denarja in pa do ukinitve sredstev za filozofijo – njeno umikanje z gimnazij kot obveznega predmeta, denimo – je le še korak. Svoj hobi naj si vsak plača sam! Zato se mi zdi skoraj nujno apelirati, naj se argumentacija o nujnosti filozofije pri filozofih samih premakne na raven, na kateri običajno argumentiramo smotrnost kake druge discipline. Seveda lahko prevprašujemo obstoječe parametre (denimo merilo gospodarske rasti kot pokazatelja uspešnosti družbe) kot merodajne, toda ta argumentacija naj poteka znotraj širše razumljivega in sprejetega okvirja – danes je to (žal?) tisti, ki terja račun glede učinkovitosti. Skratka, če želi filozofija danes, kljub njeni razparceliranosti in navkljub izgubi njene 'arhonske funkcije človeštva', pokazati svojo veljavo, jo mora na način, razumljiv širši družbi. Ali to zmore in česa naj pri tem posluži?

Znana British Humanist Association (BHA) se pri promoviranju svojih idej ne odreka niti pričanjem na sodiščih, niti lobiranju v parlamentu.³³ Verniki svoje ideje že razširjajo z jumboplakati.³⁴ V čem bi potemtakem bila težava, če bi se filozofi tu in tam potrudili in v časopisju razširili nekaj idej o smotrnosti filozofije, se udeležiti okroglih miz, sodelovali na sejah, spremljali pripravo zakonodaje, komentirali družbene dogodke, presojali etičnost političnih potez, marketinga in znanstvenih posegov, kritizirali prenapihnenost in ošabnost določenih strok, ki domnevajo, da so paradigmatično vsevedne, iskali širšo podporo svojih idej med različnimi demografskimi skupinami, ipd.? Na to komunikacijo z javnostjo bi lahko filozofi gledali kot na dolžnost: družbi vračajo sadove svojega dela, za katerega so plačani. Hkrati pa bi s tem osmišljali svoje lastno delo; dvomljivo je namreč, če je lahko človek danes zadovoljen s svojim delom, ko pa že vnaprej natanko ve, da večine njegovih člankov praktično nihče ne bo bral in da piše 'za na polico'. Jasno je, da filozofe pogosto blokira kratkovidna uredniška politika dnevnega časopisja,³⁵ toda s skupno akcijo bi nemara lahko dosegli, da bi bile družbeno-filozofske teme bolj prisotne v javnem časopisju. Nenazadnje, v ZDA filozofi predstavljajo 9,9 % vseh javnih komentatorjev.³⁶ Najbrž tudi ne bi bilo mimo, če bi se za promocijo filozofije zatekli k marketinškim akcijam in na tržni način spodbujali branje filozofije. Kdor se temu upira, češ, da to filozofijo razvrednoti, mora prej pomisliti, ali se podobnim tržnim procesom v prvi vrsti sploh lahko izogne. Če se ne more, če je njegovo življenje dodobra prepredeno z marketingom in potopljeno v sistem tržnega gospodarstva, pa kljub temu še zmerom želi zagovarjati 'čistost' filozofije, mora resno premisliti, ali ne zastopa

³³ Prim. njihovo spletno stran, kjer so ponavadi takoj na začetku navedeni njihovi pravni dosežki in zmage v javnih debatah: <http://www.humanism.org.uk/site/cms/>. Pri lobiranju v britanskem parlamentu si pomagajo s tesnimi vezmi s t.i. The All Party Parliamentary Humanist Group, ki jo sestavlja 120 parlamentarcev iz obeh domov (House of Lords in House of Commons). Trenutno predsedujoči organizaciji je lord Macdonald of Tradeston. Prim.: <http://www.humanism.org.uk/site/cms/contentViewArticle.asp?article=1407>.

³⁴ <http://www.jezusmedia.com/>

³⁵ Upam trditi, da je na slovenskem avto-cenzura urednikov močna. Uredniki namreč računajo s potencialnim bralstvom in pri tem na podlagi lastnih (neraziskanih) domnev predvidevajo, da filozofija ne bo nikogar zanimala, ali celo, da so ljudje preneumni, da bi kaj takega sploh razumeli, sklicujejo se na 'javno mnenje'. Pri tem se seveda ne zavedajo, da ravno sami najbolj ustvarjajo 'javno mnenje' s svojim izborom tematik. To pomeni, da uredniška politika naredi poln začaran krog: uredniki menijo, da filozofija nikogar ne zanima, filozofija pa nikogar ne zanima ravno zato, ker je uredniki ne uvrstijo na časopisni dnevni red.

³⁶ Posner 2001: 207. "Bolj pridni" od filozofov so le še literarni kritiki (10,4%), zgodovinarji (10,4%), žurnalisti (11,5%), pisatelji (14,3%) in pravniki (15,9%).

pozicije heglovske *lepe duše*, tj. takšnega posameznika, ki besedno kritizira družbo, ne da bi sprevidel, da je sam del te družbe, ki pa dejansko obstoječim razmeram ne more ponuditi dobre alternative. Morda velja še poudariti, da je v smislu promocije filozofije smiselno podpreti akcijo ZN o dnevu filozofije, navedeno na začetku. Toliko, kar se tiče tehničnega dela filozofovega nastopanja in kanalov, ki se jih pri tem lahko posluži. Kaj pa vsebina? Je filozofija lahko praktična? Praktična v tem smislu, da ima družbi kaj ponuditi poleg kratkočasnja. Skratka – je družba zaradi filozofije lahko boljša in, predvsem, ali lahko to pokažemo na vsakomur razumljiv način, s praktičnimi rezultati?

Zdi se, da bi bilo zanikati to naravnost neverjetno. Seveda, iz filozofov so izšle ideje, brez katerih si preprosto ni moč zamisliti naše družbe, vključujoč njeno politiko in znanost. Filozofija je še kako praktična v tem smislu, da nudi kritiko družbe in znanosti; bodisi kot najrazličnejša paleta aplikativnih etik, politične filozofije, socialne filozofije, itn., bodisi kot metodologija znanosti in kritični logiški premislek njenih podmen. Toda, ni vse tako preprosto, kot se morda tukaj zdi. Hitro lahko naletimo na protiargumente, ki bodo trdili v glavnem sledeče: to, kar je v filozofiji koristnega (aplikativne etike, kritika politike, družboslovja in znanosti, itd.), v resnici sploh ne prihaja s strani filozofije; nasprotno, gre le za tehtnejši premislek teh ved samih znotraj sebe. Jasno je, da ima vsaka disciplina v sebi inherentno kritičnost, kar je minimalni predpogoj tega, da se sploh pojmuje kot znanost, pri tem pa filozofije sploh ne potrebuje. Filozofija je, potemtakem, zgolj parazit in filozofi so ponavadi visokoteleči blebatači, ki pa se dejansko ne spoznajo na polje, ki ga hočejo kritizirati ali komentirati. Iz tega sledi, da so denimo za medicinsko etiko in poslovno etiko seveda veliko primernejši zdravniki in ekonomisti, ki imajo kaj pojma o svojih disciplinah, kot pa filozofi, ki teh tematik ne obvladajo. Ko se v svojem članku *Kaj filozofija lahko naredi* P.J. Hountondji sprašuje, v čem je lahko filozofija koristna za afriške narode, razmišlja takole:

»Kakorkoli, do zdaj je še nejasno, kaj naj bi bil specifični prispevek filozofije na tem področju prispevku afriškemu narodu. Mar pričakujemo, da bo opisala bedo ljudi in pospešila proces dviganja njihove zavesti o njihovi izkoriščani situaciji? Toda literaturi uspeva to veliko bolje: to smo pokazali zgoraj. Mar od filozofa pričakujemo, da bo analiziral ekonomske mehanizme izkoriščanja, metode politične represije, lastnosti razrednega nasilja? Ekonomist, zgodovinar in politolog so bolj primerni, da opravijo to delo. Bi lahko naloga filozofa bila v tem, da pokaže na razloge za nezadovoljstvo, ki ga zmedeno čuti večina ljudi, da bi na glas povedal, kar si vsak potihem in včasih ne dovolj razločno misli, da bi pokazal motive za prevrat, ki so na delu tu in tam med populacijo, da bi te motive povezal v koherentno celoto, tako da bi sprožili akcijo in mobilizirali – da bi dobesedno mobiliziral, potisnil v gibanje – populacijo? Jasno je, da je ta naloga zares pomembna, odločujoča. Toda, pripada vsakemu revolucionarnemu intelektualcu, vsakemu militantnežu na splošno in ne posebej filozofu.« Hountondji 1987: 12.

Z istim pomislekom, le še veliko bolj radikalnim (Hountondji je vendarle profi-filozofski, saj je althusserjanec), se nad filozofijo spravi R.A. Posner. V že navajani knjigi (Posner 2001) v poglavju *Javni filozof* silovito argumentira proti Rortyju in Nussbaumovi, dvema glavnima ameriškima glasnikoma proti akademizaciji filozofije in za njeno večjo družbeno vlogo, predvsem v spopadu s problemi družbene pravičnosti, pravic istospolno usmerjenih, pravic žensk, revščine na globalnem jugu, itd. Posner meni, da je »Ideja, da vsak človek pleše na kako filozofsko vižo, za filozofe laskava, toda ne ravno verjetna, vsaj v pričujočih razmerah ne.« (Posner 2001: 329)

»[...] medtem, ko je večina razvojnih ekonomistov morda utilitaristov, ti vseeno ne ponujajo *filozofske* obrambe svojih stališč. Niti jim to ni potrebno, saj so njihove normativne aspiracije skromne. Urar ne potrebuje filozofije, da bi upravičil svoj stavek, v katerem trdi, da je pokvarjeno uro potrebno popraviti, ekonomist pa ne potrebuje filozofije, da bi upravičil svoje promoviranje ukrepov, ki bodo zvišali državni nivo gospodarske rasti ali zmanjšali inflacijo in brezposelnost.« prav tam.

S tem želi Posner pravzaprav povedati, da se Nussbaumova moti, ko meni, da:

»Prvič, tisti, ki aktivno nasprotujejo ali preprosto ne uvedejo pristopa zmožnosti³⁷ - kulturni relativisti in razvojni ekonomisti – morda svoje nasprotovanje ali brezbriznost utemeljujejo na filozofski teoriji, kot sta relativizem v filozofskem smislu ali utilitarizem. V tem primeru bi filozofska kritika njihovih premis gotovo bila primerna. Drugič, filozofski argumenti so morda primerni za to, da pokažejo, da je pristop zmožnosti pravičen pristop k problemom razvoja.« Prav tam: 328-329.

Posnerjeva stava tukaj je, da si filozofi preprosto domišljajo, da ima vsak človek v ozadju kako filozofsko predpostavko ali teorijo, po kateri ravna. Temu, preprosto, ni tako, meni Posner, saj urar in ekonomist ne potrebita sklicevanja na filozofske predpostavke, če želita upravičiti svoje predloge – njune normativne aspiracije so, kot dodaja, skromne.

Posnerjeva težava je tukaj v tem, da očitno predpostavlja, da mora biti predpostavka ali teorija, po kateri ravnamo, zmerom ozaveščena. Na to namiguje njegova formulacija, da ni potrebno sklicevanje/upravičevanje posameznih dejanj, kar je seveda zmerom zavestna aktivnost. Vendar pa v kritiki, ki jo lahko naslovimo na razvojne ekonomiste, nujno sploh ne gre za to, da bi kritizirali njihovo sklicevanje na kakršnokoli filozofsko teorijo. Prej gre za to, da sprva sploh pokažemo, da je v *ozadju* njihovega ravnanja predpostavka pravičnosti, ki ima takšne in takšne lastnosti. To, da je 'v ozadju,' pomeni tukaj: njihovo ravnanje je moč razložiti, če ga interpretiramo v *skladu* s to-in-to teorijo pravičnosti. Takšna formulacija predpostavlja, da se ti strokovnjaki nujno ne zavedajo svojih predpostavk: ne gre za to, da bi se v ravnanju sklicevali na teorije, temveč prej za to, da jih teorije pri delovanju (morda celo nezavedno) določajo. To je gotovo bistvena razlika: argument o tem, da se urar ali ekonomist ne sklicujeta na filozofske teorije pri svojem delu je irelevanten glede dejstva, da sta v svojem ravnanju kljub vsemu *določena* s predpostavkami, ki so v končni fazi filozofske. V tem primeru je lahko naloga filozofije v tem, da razkrije ta ozadnji horizont, v katerem strokovnjak, naj bo urar ali pa ekonomist, deluje. Nadalje je lahko njena naloga natančno v tem, kar predlaga Nussbaumova: ko so te predpostavke, ta ozadnji horizont ravnanja, enkrat odkriti, se jih lahko lotimo s kritiko. Ker se gibljemo na ravno abstraktnih predpostavk, bo ta kritika filozofska. Recimo: v primeru kulturnega relativizma (na katerega se sklicuje Posner kot protiargument Nussbaumovi) bi filozof lahko pokazal, da tovrstna pozicija prenaša praktične težave na teoretski nivo, s čimer zavlačuje njihovo rešitev in s tem ščiti svoje privilegije. Lahko bi pokazal tudi, da spori glede implementacije različnih okoljskih strategij niso toliko znanstveni spori glede funkcioniranja različnih tehnologij, temveč družbeno-politični spori okoli definicije pravičnosti, ki jo je potrebno v posamičnem primeru sprejeti. Lahko bi, denimo, pokazal tudi, da selitev družine Strojani ni primarno okoljski problem, ker naj bi njihova črna gradnja stala na vodovarstvenem območju, temveč pravni in družbeni problem. Odličen primer tega, kar se lahko s filozofsko analizo argumentacije, kot smo jo pravkar izpostavili, zares doseže – in za katero Posner meni, da ni učinkovita – je C. Okereke z izjemno monografijo *Globalna pravičnost in neoliberalno okoljsko vladanje*. V njej uspešno pokaže, kako različni koncepti pravičnosti funkcionirajo tako eksplicitno, kot implicitno znotraj treh globalnih okoljskih režimov. Okerekejev glavni dosežek pa je v tem, da uspešno pokaže, v kakšen protislovju so pojmi pravičnosti, zastopani v deklaracijah, in tisti, implementirani v dejanskih praksah.

Skratka, Posnerju se moramo v njegovem izvajanju na podlagi navedenih argumentov upreti. Morda tukaj ni odveč poudariti dejstvo, da je Posner pravzaprav sodnik na U.S. Court of Appeals in da morda zaradi svoje poklicne predispozicije – podobno kot kak od

³⁷ Capabilities approach – projekt, ki se osredotoča na omogočanje takšnega okolja, v katerem lahko človek v čim večji meri razvije svoje potencialne. zagovarja parametre kot so: razumna dolžina življenja, dobro zdravje, svoboda potovanja, svoboda pred nerazumnim strahom, politična svoboda, spolna svoboda, itn. Tak pristop je seveda nasprotje (neo)liberalne ideje o razvoju kot predvsem gospodarski rasti, ki pogosto izključuje prav človekovo dostojanstvo.

Nussbaumove kritiziran ekonomist – ni zmožen uvideti naloge funkcioniranja filozofije; možnost nezavedne določenost s strani ozadnjega horizonta mu je tuja, hkrati pa tudi ne more izstopiti iz operativne paradigme, znotraj katere razmišlja in iz katere črpa argumente za ali proti. Da je morda zares tako, lahko sklepamo iz sledečega, vnovičnega protiargumenta Nussbaumovi. Tu se Posner upira enoznačnemu pritrjevanju Nussbaumovi kritiki obrezovanja žensk. Po Posnerju Nussbaumovo tare

»[...] star problem podspecializiranosti. Nussbaumova ni ne antropologinja, ne strokovnjakinja za Afriko. Izkaže se, da obstaja bogata literatura o obrezovanju, ki resno postavlja pod vprašaj natančnost Nussbaumovih premis. Natančneje, obstajajo dvomi glede zdravstvenih tveganj tega procesa, stopnje, do katere povzroča spolno disfunkcionalnost in stopnje obžalovanja, ki jo občutijo tiste, ki gredo skozi ta proces. Tako veliki so ti dvomi, da bi bila potrebna zelo globoka poglobitev v veliko obsežnejšo literaturo od tiste, ki jo navaja Nussbaumova, da bi jih utišala.« prav tam, 348-349

Obrezovanje žensk je namreč, glede na argumente, ki jih navaja Posner:

»[...] lahko funkcionalno, če je funkcionalna poligamija, ki jo obrezovanje vzdržuje (tako, da zmanjša tendenco po ženskem prešuštvu v kulturi, v kateri ima vsaka od žena poligamnega moža svoj lasten dom in s tem ni pod njegovim nadzorstvom in v kateri je njegov spolni kontakt z vsako od žena nujno omejen). obrezovanje je lahko funkcionalno celo iz razloga, ki ni povezan s poligamijo. Domnevali so, da je med somalskimi živinorejci, v kulturi, kjer je obrezovanje močno razširjeno, praksa namenjena temu, da zmanjša emisije ženskih spolnih vonjev, ki so za črede ovac in koz moteče in za kar so odgovorne zlasti ženske, nazadnje pa to privablja še plenilce.« prav tam, 348

Mislím, da je Posnerjevo izvajanje že samo po sebi lep dokaz čemu potrebujemo filozofijo. Kakorkoli že, zdi se, da Posner v svojih premislekih enostavno ne more odmisлити tega, kar sem poimenoval 'operativna paradigma' in s čimer sem mislil tisti ozadnji horizont, ki ga mislec – vede ali nevede – predpostavlja. Očitno je, da je v Posnerjevem primeru to funkcionalistična paradigma v grobem pomenu te besede. Za Posnerja bodo relevantni le tisti argumenti, ki se bodo sklicevali na funkcionalnost v smislu ohranjanja družbene strukture. Najbrž je to indic njegove konzervativnosti? Kar bi Posner tukaj potreboval poleg tesarja, ki bi mu izgradil ogrado za ovce, je natanko filozof: pokazal bi mu, kaj je njegov ozadnji horizont, njegova 'operativna paradigma' in ga soočil s posledicami sprejemanja take paradigme – kaj to pomeni za njegovo razmišljanje, kako ga 'obarva', kaj bodo njegove tipične mišljenjske reakcije v bodoče in kakšne praktične konsekvence ima.

Z ekskurzom, ki smo ga pravkar naredili, lahko zdaj ilustriramo poanto, zakaj je filozofija *vendarle* potrebna pri praktičnih, znanstvenih in družboslovnih, premislekih in zakaj ne moremo kar tako trditi, da jo lahko nadomešča že kar vsaka najmanjša kritična iskra v strokovnih disciplinah samih. Razlog temu je predvsem ta, da je filozofu zaradi njegovega specifičnega šolanja, ki hkrati pomeni navajanje na najrazličnejše 'operativne paradigme' in gestaltovsko 'preklapljanje' med njimi nekoliko lažje uvideti podmene ozadnjih horizontov posameznih znanosti, ki lahko postanejo sčasoma rigidne in neprimerne širšim potrebam. Pri tem lahko natančneje izrišemo dvojno vlogo filozofije: prva je kritična, v tem smislu, da z izkopavanjem ozadnjih horizontov pokaže dejanske premise ravnanja. To delo je lahko usmerjeno tudi v prikaz protislovnosti/nekompabilnosti deklarativnih izjav in dejanskega ravnanja, kot denimo pri navajanemu Okerekeju. To je kritična vloga filozofije zato, ker je pri tem delo filozofije usmerjeno predvsem v kritiko praks, pri čemer moramo kritiko razumeti v tem smislu, da pokaže na sovisja med prepričanji in prakso.

Druga vloga filozofije je lahko snovalska. Za primer, kaj je s tem mišljeno, je najbolje navesti odlomek iz intervjuja R. Rotyja, kjer ta filozofijo dejansko tesno povezuje z literaturo:

»V: V Kontingenci, ironiji in solidarnosti med drugim trdite, da branje knjig spodbuja empatijo: da se lahko vživimo v drugega človeka prek solidarnosti, ki jo občutimo, ko si predstavljamo njegovo bolečino. Tak učinek

naj bi imele knjige. Ampak ali ni to stališče precej idealistično? Ali ne bi pragmatist rade volje priznal, da je literarno in sploh vsako jezikovno sporazumevanje odvisno od preseka besednjakov, od dosege 'intersubjektivnega soglasja', in da kot ironiki ne moremo biti prepričani, ali bodo besednjaki res izpolnjevali koristne cilje, kot je zmožnost življenja v druge? Navsezadnje mora ironik, ki ga opisujete v Kontingenci, brati, kolikor le more, da optimizira možnost konsenza, vendar ve, da nacistom ne moremo odgovoriti tako, da jih pripravimo k branju Anne Frank.

RR: Prepričani ne moremo biti, vemo pa, da se je to že dogajalo. Vemo, kako so vplivali Dickens, Harriet Beecher Stowe, Orwell in drugi na naše načine razmišljanja o politiki in aktualnih družbenih vprašanjih. Dejstvo, da potrebujemo intersubjektivno soglasje, je po mojem mnenju popolnoma združljivo z dejstvom, da cela množica ljudi lahko z danes na jutri preklopi na drugačen gestalt, ker prebere neki roman.

V: Mislece, kot sta Derrida in Heidegger –še zlasti Heidegger -, pogosto obtožujete, češ da razmišljajo o značilnostih jezika na kvazimetafizičen način. V mislih imam svarilni sklep vašega eseja 'Wittgenstein, Heidegger in postvarjenje jezika«, v katerem pravite: 'Heideggerjanstvo je samo Heideggrov dar nam, ne pa dar biti Heideggru.' [R. Rorty, 'Wittgenstein, Heidegger in postvarjenje jezika', *Phainomena* 14:51-52 (Ljubljana, Julij 2005), str. 229] Očitno vam je ljubše razmišljanje o jezikovni rabi, ki je bližje Davidsonu in Darwinu. Ampak ali se vam ne zdi, da književnost med drugim lahko postavi pod vprašaj zmožnost jezika za koristno sporazumevanje? Ali ne opozarja na omejitve znakov in praks, ki jih med sabo izmenjujejo človeška bitja? Ali pa zveni to preveč demanovsko? V mislih imam tisto, kar imenuje Richard Poirier [*The Renewal of Literature: Emersonian Reflections*] 'utvara o bogastvu književnosti', in zgrešeno predstavo v pouku humanistike, da bomo – spet – z branjem knjig postali boljši ljudje.

RR: Mislim, da je z branjem knjig marsikdo res postal boljši človek. Ne razumem, zakaj vidi Poirier v tem utvaru. Res ne deluje vedno, ampak boljših pripomočkov se ravno ne tare. Zato bi čisto lahko uporabili tiste, ki jih imamo.« Rorty 2007: 82-83

»**V:** Med znake vaše holistične težnje, da bi pojmovali filozofijo kot obliko literarne kritike, sodi tudi vaša navada, da govorite o najpomembnejših filozofih kot o 'močnih pesnikih'. Dejansko pa razpravljate predvsem o romanopiscih, recimo o Nabokovu in Orwellu. Seveda ni nič neobičajnega, da se v zvezi s pripovedmi raje sklicujete na romanopisce kot na pesnike. Tukaj mislim na Walterja Benna Michaela in Našo Ameriko. Ampak zakaj ste se, splošno gledano, odrekli nadrobnejši obravnavi poezije? Je bloomovski pojem močnih pesnikov preprosto prikladna metafora?

RR: Ja, to je samo izraz, ki sem ga pobral od Harolda Blooma in malo razširil. Zelo priročen se mi je zdel za poudarjanje dejstva, da so ljudje kot Platon, Galileo in Marx – ljudje z veliko domišljijo, ljudje, ki so spremenili besednjake, s katerimi razmišljamo o raznih vprašanjih -, ravno tako malo ponujali neizpodbitne oziroma sploh kakršnekoli argumente za svoje nazore, kot to počnejo pesniki. Svoje nove vizije so nam kratko malo servirali in omogočili drugačno perspektivo. Zato sem prevzel izraz močan pesnik za vsakogar, ki ima veliko mero domišljije in dovolj poguma, da na svojem področju poskuša vse prenoviti in spremeniti naš način gledanja.« Rorty 2007: 81

Snovalska funkcija filozofije se odraža v sposobnosti 'velikih pesnikov', da povzročijo gestalt preklop. S tem je mišljeno, da lahko filozofi zasnujejo nove besednjake, nove horizonte iz katerih motrimo življenje. Na primeru Posnerja smo videli, da lahko vztrajanje znotraj ene 'operativne paradigme' pripelje do kratko malo bizarnih sklepov, tudi tega, še neomenjenega, da filozofi (Posner se sklicuje ponovno na Nussbaumovo), v sociološki in antropološki naivnosti zanemarijo *ekonomske in politične stroške* socialno-demokratskih reform (Posner 2001: 349). Da bi izračun stroškov reform, poleg ekonomskih in političnih vseboval še druge parametre, recimo človekovo dostojanstvo, pravico do dela, pravico do javnega šolanja,³⁸ itn., je morda potreben prav gestalt preklop v samem načinu našega preračunavanja.

³⁸Prim. Posnerjevo debato o stranskih učinkih, ki bi jih imela vključitev večjega deleža žensk v izobraževalne ustanove v tretjem svetu, Posner 2001: 345-346. Med drugim: »V družbi, kjer je le malo delovnih mest prostih za ženske, razen rojevanja in vzgoje otrok, bo izobraževanje žensk manj produktivno kot izobraževanje moških.« Prav tam. Vendarle bodimo pošteni: »Kljub pomislekom, ki sem jih izrazil, je moje ugibanje, kolikor majhna je že njegova vrednost, da je politika preusmerjanja več sredstev k vzgoji deklic razumna politika za narod v

Obe vlogi filozofije, kritična in snovalska, pa sta vendarle med seboj tesno povezani: s tem, ko kritično razkrijemo ozadnji horizont nekega ravnanja, hkrati tudi že implicitno snovalsko pokažemo, da so mogoči drugi horizonti. V tem izkopavanju podmen našega ravnanja in njihove primerjave z deklarativnimi izjavami, s katerimi so pogosto v nasprotju, lahko vidimo določeno paralelo s *terapevtskim* postopkom. Pri obeh gre za to, da poiščemo ozadnji horizont, na podlagi katerega ravnamo in se ga pri tem zavemo, kar povzroči, da simultano spremenimo naše gledišče glede tega ravnanja. S tem se simptom oz. to, kar je problematično na ravnanju, raz-reši, razpusti, in sicer tako, da je ravnanje poslej ugledano v novi luči, s tem pa je nam hkrati morda ponujena tudi priložnost za spremembo. Na enak način je L. Wittgenstein pojmoval delo filozofije kot take. Zanj njena vloga ni bila v reševanju problemov, temveč v njihovem raz-reševanju, natanko v zgoraj orisanem smislu.³⁹ Problemov v humanistiki ne rešujemo (nem. lösen, ang. solving), temveč raz-rešujemo (nem. auflösen, ang. dissolving).

Filozofijin doprinos družbi je njena terapevtska vloga, seveda v pomenu, ki smo ga skušali izrisati zgoraj in ki v eni besedi zajema tako njen kritični, kot tudi snovalski moment. Ali je to mnogo, ali ne, je, če rečemo s kančkom ironije, odvisno od tega, koliko je družba *bolna*. Drža, ki filozofiji odreka vsakršno področje in jo skuša zapreti v slonokoščeni molčeči stolp akademske specializacije, ni ne koristna, ne točna. Morda je celo posledica fevdalne logike, ki vlada v znanstveni produkciji vednosti, kjer se denar še zmerom deli po starih, institucionalno zakoličenih modelih, temelječih na razdelitvi po tradicionalnih disciplinah; v takem okolju je govor o interdisciplinarnosti seveda farsa: prej gre pri tem za pristavljanje lončkov, kot pa za dejansko sodelovanje. Takšni logiki je seveda všeč, da vsak ostaja pri svojem, ker s tem ohranja stalni vir črpanja sredstev. Toda, tudi revolucionarna drža militantnega intelektualca je, po drugi strani, problematična in škodljiva. Že navajana Boltansky in Chiapellova sta v *Novem duhu kapitalizma* med drugim želela pokazati, kako je pogosto prav kritika s svojimi idejami priskrbela nov pribor sredstev za masovno mobiliziranje delovne sile in s tem ravno omogočila to, proti čemur se je najbolj srdito bojevala - nove oblike izkoriščanja. Bolj poenostavljeno: včerajšnji hipiji so današnji menedžerji. Tukaj se zdi spraševanje že navajanega althusserjanca iz republike Benin zopet na mestu:

»Sedaj se ubadam z drugim vprašanjem: kaj *lahko* filozofija naredi?»

Številni, to moramo priznati, iščejo v njej čudeže. Od filozofije zahtevajo, da reši vse probleme: metafizične probleme božje eksistence, narave človeka, življenja po smrti, itd. politične probleme, ekonomske, družbene, načine in sredstva narodne osvoboditve, emancipacijo izkoriščanih množic, na kratko, revolucijo. To naštevaje, ne da bi bilo izčrpno, pokaže dve kategoriji dokaj različnih problemov; posledično, dva različna, a komplementarna, načina, kako se od filozofije pričakuje več, kot je zmožna ponuditi, dva načina precenjevanja njenih zmožnosti, dve navidezno različni obliki - ki pa sta v bistvu identični - dogmatizma. Kar moramo razumeti, je neizbežni značaj tovrstnih problemov, vzetih na njihovem lastnem legitimnem nivoju, na eni strani in zakaj je iluzorno pričakovati, da jih bo filozofija rešila, na drugi.« Hountondji 1987: 8

Poudarek na *dogmatičnosti* obeh aspiracij je še posebej vreden. Zdi se, da je to, kar želi pokazati, identičnost obeh projektov - ideje o absolutnem spoznanju in spremembe družbe. Pri obeh gre za naprezanje, ki gre preko meja možnega in dejansko gre za isto tendenco: tako, kot želimo sprva doseči absolutno spoznanje, tako želimo kasneje, ko postaja jasno, da absolutnega spoznanja ne bo, absolutno spremembo družbe - revolucijo. Obe aspiraciji imata

tretjem svetu.« Prav tam. Posnerjev namen je sicer dober, namreč ta, da bi predloge reform celovito preučili s stališča njihovih praktičnih posledic in da posledično ne bi gradili gradove v oblakih, toda težava, s katero se pri tem sooča, je očitna: 'praktičnost' mu pomeni le to, kar je 'praktično' na prvo žogo z vidika ortodoksnih ekonomsko-družboslovnih teorij. Zdi se celo, da se Posner k tej 'praktičnosti' zateka kot h kakemu maliku, vsem jasno in enoznačno razvidnemu parametru, medtem, ko je poanta Nussbaumove, kolikor jo razumem, ravno ta, da to 'praktičnost' razširimo iz 'gospodarsko-razvojnega' paradigme na 'pristop zmožnosti'.

³⁹ Več o tem: Grušovnik 2007b: 124-126.

več opraviti z nami samimi, z našo psihološko konstitucijo ali pa kantovsko konstitucijo spoznavnega aparata, kot pa z zmožnostmi filozofije. Zdi se celo, da je sama ideja revolucije pravzaprav bolj religiozna ideja po totalni prenovi sveta, kot pa stvarni projekt. Terapevtska ideja filozofije je skromnejša in prav zato bolj verjetna, hkrati – in predvsem – pa, pokazana na dejanskih primerih (Nussbaum, Posner, Okereke), s tem tudi bolj real(istič)na ter vzdržna.

Za zaključek lahko navedemo še, kam se bi v prihodnosti lahko usmerile raziskave in argumentacija o koristnosti filozofije za družbo. Lahko bi se, denimo, usmerile v raziskovanje deleža oseb s kriminalnim dosjejem med osebami, deležnimi humanistične izobrazbe in med osebami, ki le-te niso bile deležne; morda bi lahko kako pokazali, da humanistična/filozofska izobrazba zmanjšuje nasilje in širi solidarnost/sočutje, kot argumentira Rorty. Raziskali bi lahko, ali imajo družbe z visoko stopnjo sodelovanja med filozofsko/humanističnimi vedami ter znanostjo, ekonomijo in državno upravo večje BDP-je ali, še bolje, boljše ocene državljanov glede njihove zadovoljnosti z obstoječo družbo. Vsekakor bi tudi specifično na področju filozofije lahko izvedli podobne raziskave, kot so jih sociologi na področju literature – odličen komentar glede tega podaja znan ameriški pisatelj Johnatan Franzen v svoji zbirki esejev *Kako biti sam*. V eseju *Čemu skrbeti? [Why Bother?]* Franzen popisuje najdbe svoje prijateljice, Shirley Brice Heath, lingvistične antropologinje, ki se že vrsto let ukvarja z antropologijo bralne kulture. Kot priča že sam naslov – in vzporedno z našimi in Collinsovimi ugotovitvami na področju filozofije – tudi ona ugotavlja, da ima bralna kultura svoje predispozicije v družbi in da se ni bati, da bo ravno izginila, četudi se soočamo s poplavo drugih medijev. Vsekakor pa se Franznu zdi iluzorno pričakovati, da bo »[...] roman prenašal težo naše celotne zmedene družbe – da bo pomagal rešiti naše sodobne probleme – to se mi zdi tipična ameriška iluzija.« (Franzen 2003: 84) Vendarle, Franzen dodaja – in tudi tukaj so njegove esejistične ugotovitve sorodne z našimi: »Pisati stavke s takšno pristnostjo, da se lahko k njim zatekamo: mar ni to dovolj? Ni to že veliko?« (prav tam) Delo na tovrstnih raziskavah bi lahko, to je stava tega članka, služilo kot močan stvarni argument pri predstavljanju vloge filozofije v družbi in njenem promoviranju.

Vse navedeno so zgolj ideje, kako na prepričljivi in vsem razumljivi ravni pokazati neposreden in posreden vpliv filozofije na družbo in njeno kvaliteto. A če govorimo o tem, da je potrebno širši družbi šele prikazati pomembnost filozofije in njene vloge v svetu, se morda zdi, da je optimistični ton, s katerim je bil spisan prvi del raziskave glede stanja filozofije, nekako v nasprotju z drugim delom, kjer je vendarle razvidno, da filozofiji v širši družbi ne gre nekako najbolje in se mora – prav zato – dokazovati. Tukaj je potrebno razlikovati dve stvari: ena je, da filozofija ne bo kar tako izginila in da mišljenje ni v smrtni nevarnosti, predvsem, ker je njen vznik posledica določenih razmer. Druga pa je, da je kljub tej nesmrtnosti filozofije, kljub dejstvu, da se bodo ljudje zmerom spraševali filozofska vprašanja, kvaliteta njenega izvajanja vseeno odvisna v veliki meri od institucionalne podpore.⁴⁰ Vloga filozofije v družbi bo večja, če bo družba to vlogo pripoznala in spodbujala njeno kultivacijo. Filozofija je, kot humanistika nasploh, del bralne kulture in kulturo je vendarle potrebno kultivirati – gojiti.

DODATEK:

STATISTIKA IZPOSOJ KNJIŽNIČNEGA GRADIVA KNJIŽNIC VKLJUČENIH V SISTEM COBISS ZA IZBRANA OBDOBJA

Število serijskih publikacij, izposojenih v l. 1994, UDK vrstilec za iskanje = 1* (brez 15* in 16*)

Št. izposoj	Ime revije	COBISS ID
76	Kitajski horoskop ...	38853632

⁴⁰Kolikšna je vloga izobraževalnih institucij pri promoviranju branja filozofskih besedil lahko sklepamo iz podatkov iz *odatka*, kjer je razvidno, da so najbolj izposojana tista gradiva (v tem primeru monografske publikacije), ki so del učnega gradiva.

74	Anthropos : časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo	736516
50	Astrološki koledar	6768441
34	Filozofski vestnik	8558080
22	Phainomena : glasilo Fenomenološkega društva v Ljubljani	29705216
19	Problemi : revija za kulturo in družbena vprašanja	13608448
5	Filozofska istraživanja	924932
3	Acta analytica : philosophy and psychology	5886978
3	Astrološki priročnik za vsakogar : z napovedjo za leto ...	44315136
1	Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Odjel za filozofiju i društvene nauke	16526338

Število serijskih publikacij, izposojenih v l. 1997, UDK vrstilec za iskanje = 1* (brez 15* in 16*)
št. izposoj Ime revije

COBISS ID

215	Anthropos : časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo	736516
137	Problemi : revija za kulturo in družbena vprašanja	13608448
122	Astrološki priročnik za vsakogar : z napovedjo za leto ...	44315136
119	Phainomena : glasilo Fenomenološkega društva v Ljubljani	29705216
102	Filozofski vestnik	8558080
91	Horoskop	2337566
32	Filozofija na maturi	40128256
26	Misteriji	36110336
25	Coprniki almanah ... : posebna izdaja revije Misteriji	3394459
20	Filozofska istraživanja	924932
20	Kitajski horoskop ...	38853632
11	Nous	4803080
10	Philosophy of the social sciences = Philosophie des sciences sociales	3248911
7	Analiza : časopis za kritično misel	67716608
7	The Journal of philosophy	4746250
4	Heidegger studies = Heidegger-Studien	30628864
4	Mind : a quarterly review of philosophy	25954048
3	Astrološki koledar	6768441
3	Voprosy filosofii : naučno-teoretičeskij žurnal	5208327
2	Inquiry : an interdisciplinary journal of philosophy	25621504
2	Telema : bilten	36836352
1	Das Argument	305945
1	International journal of philosophical studies	40383744
1	Radical philosophy : a journal of socialist and feminist philosophy	26231296
1	Zeitschrift für Didaktik der Philosophie und Ethik	391010

Število serijskih publikacij, izposojenih v l. 2007, UDK vrstilec za iskanje = 1* (brez 15* in 16*)
Št. izposoj Ime revije

COBISS ID

2928	Misteriji	36110336
884	Problemi : revija za kulturo in družbena vprašanja	13608448
638	Anthropos : časopis za sodelovanje humanističnih in naravoslovnih ved, za psihologijo in filozofijo	736516
484	Phainomena : glasilo Fenomenološkega društva v Ljubljani	29705216
423	Analiza : časopis za kritično misel	67716608
392	Filozofski vestnik	8558080
236	FNM : filozofska revija za učitelje filozofije, dijake in študente (FNM je dejansko nadaljevanje revije 'Filozofija na maturi'. Skupno imata tako št. izposoj 288)	79291136
133	Lunin vodnik	215591936
99	Soutripanje : glasilo Centra za duhovno kulturo	71020032
86	Ljubezenski horoskop ...	229077504
58	Share international	79260672
52	Filozofija na maturi (glej tudi zgoraj celico FNM)	40128256
39	Super mami : revija za sodobne mamice	215826176
32	Thinking : the journal of philosophy for children	22103
29	Za uspeh.com : revija za osebni in poslovni uspeh	222392320
27	Astrološki priročnik za vsakogar : z napovedjo za leto ...	44315136

15	Coprniški almanah ... : posebna izdaja revije Misteriji	3394459
14	Journal of mass media ethics	16060253
13	S.O.S : ---revija za moderne starše	234699008
10	Archiv für Begriffsgeschichte	24998144
10	Revolver : revija za kulturna in politična vprašanja (revija s homoerotičnim nabojem)	28906496
9	Teozofska misel = Theosophical thought : glasilo Teozofskega društva v Sloveniji	28058880
8	Acta analytica : philosophy and psychology	5886978
8	Arhe = Arche : časopis za filozofiju	194388487
8	Venerin vodnik ...	222558464
6	Soutripanje : revija časa, ki prihaja	124248576
5	Filozofska istraživanja	924932
5	Perspectives : studies in translatology	1680226
5	Rivista di storia della filosofia	26323968
5	Zbornik Filozofske fakultete = Recueil de travaux de la Faculté des lettres de Ljubljana	2987616
3	Kant-Studien : philosophische Zeitschrift der Kant-Gesellschaft	25816576
3	Magazzino di filosofia : quadrimestrale di informazione, bilancio ed esercizio della filosofia	15414626
3	Rivista internazionale di filosofia del diritto	30623232
3	Zeitschrift für Didaktik der Philosophie und Ethik	391010
2	Argumentation	25013248
2	Astrološki koledar	6768441
2	Horoskop	2337566
2	Radovi, Razdio filozofije, psihologije, sociologije i pedagogije	7793666
1	Acta Iadertina : časopis Odjela za filozofiju, Odjela za pedagogiju i Odjela za sociologiju	54741249
1	Asian philosophy	3070818
1	Cool horoskop	124879360
1	Iluzija : glasilo (ne)moči vsebinskega mišljenja	78172160
1	International studies in the philosophy of science	198701
1	Les Études philosophiques : revue trimestrielle publiée avec le concours du C.N.R.S., du C.N.L. et des Universités de Provence, Bordeaux, Dijon, Grenoble, Montpellier, Nice, Reims et Tours	4540682
1	Mind : a quarterly review of philosophy	25954048
1	Nox : revija magike za novo kurtoazijo	59576832
1	Philotheos : international journal for philosophy and theology	19671597
1	Revista portuguesa de filosofia	22432301
1	The journal of aesthetics and art criticism	7923207
1	Zeitschrift für Didaktik der Philosophie und Ethik	4780873

PRIMERJAVA: 10 najbolj izposojanih serijskih publikacij v l. 2007:

Št. izposoj	Ime revije
28336	Jana
14951	Mladina
11702	Finance : prvi slovenski poslovni dnevnik
10367	Naš dom
10310	Unikat : ideje za ustvarjalne
9601	Delo : samostojen časnik za samostojno Slovenijo
8441	Mag : tedenski magazin
8247	Zdravje : družinska revija za zdravo življenje
7951	Naša žena : prva slovenska ženska in družinska revija
6891	PP : pravna praksa

30 najbolj izposojanih monografskih publikacij v l. 1994, UDK vrstitev za iskanje 1* (brez 15 in 16)

Št. izposoj	Naslov knjige	Avtor	COBISS ID
175	Filozofija	Fürst, Maria	19996672
135	Nostradamus - tisočletje : kaj nam prinaša prihodnost	Hogue, John	23393792
130	Medicinska etika in deontologija, Dokumenti s komentarjem	NULL**	33287168
126	Uganke časa in prostora	NULL	19918848
125	Krivoprisežna papiga	Gardner, Erl Stenli	22973191

119	Ljubi me, ne ljubi me	Dolesh, Daniel J.	23968512
114	Čarovnice, vedeževalke, alkimisti	NULL	15389696
110	Socialna filozofija	Fink, Hans	28529408
103	Kratka zgodovina etike	MacIntyre, Alasdair	36215808
98	Ljubezen in duhovna rast : nova psihologija ljubezni, tradicionalnih vrednot in duhovne rasti	Peck, M. Scott	20744192
98	Umrješ, da živiš	Trstenjak, Anton	35645440
90	Samomor	Durkheim, Émile	36196608
87	Spoznavanje višjega jaza : antropološki eseji	Ravnjak, Vili	32543233
84	Vednost - oblast - subjekt	Foucault, Michel	22736128
84	Zapisano v zvezdah : nebesna znamenja za majhne in velike otroke	Malus, Meta	36738048
82	Knjiga duhovnih zakladov : šest modrecev govori o sreči, ljubezni in življenju brez iluzij	NULL	36959232
79	Filozofske teme : študijsko gradivo	NULL	3776256
79	Življenje kot igra	Dyer, Wayne W.	36331008
78	Klic po očetu	Tomori, Martina	6925312
78	Spoznavanje ljudi je prijetno	Shaw, Phyllis M.	16622849
77	Knjiga o sreči : sreča je v vas samih	Auclair, Marcelle	2584323
76	Numerologija : števila ustvarjajo harmonijo	Jermanj, Naca	1484601
67	Kako se postaviš zase	Hauck, Paul A.	16292609
67	O duši	Aristoteles	35012352
64	Volja do moči : poskus prevrednotenja vseh vrednot	Nietzsche, Friedrich	27946752
63	Enciklopedija nepojasnjenega : magija, okultizem in parapsihologija	NULL	26974208
62	Naučimo se spet ljubiti : nasveti in napotki za ubrano sožitje	Mességué, Maurice	12199425
60	Magija in metamorfoze duha	Kosovel, Ivan	32649728
59	Oko duha : fantazije in refleksije o jazu in duši	NULL	17074688
59	Ženske, ki preveč ljubijo	Norwood, Robin	2936889

30 najbolj izposojanih monografskih publikacij v l. 1997, UDK vrstilec za iskanje 1* (brez 15 in 16)

Št. izposoj	Naslov knjige	Avtor	COBISS ID
809	Vodnik po Celestinski prerokbi	Redfield, James	61072896
598	Ali središče drži? : uvod v zahodno filozofijo	Palmer, Donald	53808896
524	Ljubezen in duhovna rast. 2, Neskončno potovanje duhovne rasti	Peck, Morgan Scott	52298496
506	Astrologija ljubezni in spolnosti : [zvezdni vodnik po ljubezni]	Martine	65907456
506	Umetnost srečnega življenja : kako se naučimo sami premagovati svoje težave	Kirschner, Josef	57216512
482	Novo življenje po numerološki spremembi	NULL	63416320
446	Drobna navodila za življenje	Brown, H. Jackson	59471104
413	Nenavadne zgodbe : zgodbe bralcev revije Misteriji	NULL	53901312
390	Sedem duhovnih zakonov življenja	Chopra, Deepak	62300672
371	Ljubezen - moja odločitev : praktični vodnik za ljubeče življenje	Caddy, Eileen	62107136
363	Pot do uspeha : preizkušeni sistem strategij in spretnosti, ki bo sprostil vaše notranje moči za uspeh	Tracy, Brian	59017216
339	Prihaja čas čudežev	Škoberne, Barbara	54543360
330	Vampirji znova na pohodu	Marigny, Jean	50916864
327	Država	Plato	49912576
324	Nostradamus : tisočletje in onkraj	Lorie, Peter	41305600
320	Zakaj jaz? Zakaj to? Zakaj zdaj? : [ljubezen do lastne usode]	Norwood, Robin	67009024
319	Nikomahova etika	Aristoteles	45914624
311	Nostradamus - tisočletje : kaj nam prinaša prihodnost	Hogue, John	23393792
297	Branje z dlani	Levine, Samuel Albert	36773888
289	Živimo, ljubimo in se učimo	Buscaglia, Leo F.	63574272
283	Življenje kot igra	Dyer, Wayne W.	36331008
282	Tibetanska knjiga mrtvih	NULL	43318272
281	Krivoprisežna papiga	Gardner, Erl Stenli	22973191
281	Spolno življenje diktatorjev : nespoštljivo razgaljanje despotov, trinogov in drugih pošasti	Cawthorne, Nigel	67604480
281	Spolno življenje papežev : neolepšana resnica o rimskih papežih od sv. Petra do današnjih dni	Cawthorne, Nigel	67453184
277	Čarovnice, vedeževalke, alkimisti	NULL	15389696

276	Čudež ljubezni : razmišljanja in izkušnje za trenutke, ko smo sami s seboj ---	Modrej, Zvone	42568192
268	Učenje pri don Juanu	Castaneda, Carlos	10670650
263	Nezanke duha : psihologija okultnega, paranormalnega in transcendentnega	Musek, Janek	50859520
259	Tvoj ljubezenski horoskop	Gumz, Peris	52759296

30 najbolj izposojanih monografskih publikacij v l. 2007, UDK vrstilec za iskanje 1* (brez 15 in 16)

Št. izposoj	Naslov knjige	Avtor	COBISS ID
1326	Zveneče cedre tajge	Megre, Vladimir	121338880
1226	Feng šui v praksi	Brown, Simon	103066624
1213	Ali središče drži? : uvod v zahodno filozofijo	Palmer, Donald	53808896 in/ali 116949504 (zavedena dvakrat; ponatis)
1177	Učbenik življenja	Kojc, Martin	117352448
1159	Energija življenja	Megre, Nikolaevič Vladimir	225224960
1110	Čaroslavlje : knjiga Merlinovih skrivnosti	Steer, Dugald	226011904
1066	Prostranstvo ljubezni	Megre, Vladimir Nikolaevič	127000576
1059	Kdo dejansko smo?	Megre, Vladimir Nikolaevič	217883392
1022	Potovanje duš : poročila o življenju med življenji	Newton, Michael	73166592
1011	Kratka zgodovina skoraj vsega	Bryson, Bill	221775872
972	Angelska terapija : zdravilna sporočila za vsako področje vašega življenja	Virtue, Doreen	224067584
952	Usoda duš : nova poročila o življenju med življenji	Newton, Michael	115440384
940	Astrologija za današnji čas : [spoznajte svojo osebnost, izkoristite pravi čas za spremembe in odkrijte smisel življenja]	Watters, Joanna	221670656
931	Najina ljubezen : od romantične ljubezni do zrelega partnerstva	Hendrix, Harville	97883648
927	Feng šui atlas : zakon harmonije za vse življenjske prostore in priložnosti	Waldmann, Werner	122057472
906	Zgodovina antične filozofije (=štiri zavedene enote)	Reale, Giovanni	124697344
893	Vsak je kdaj --- srečen	Bingham, Jane	229507584
892	Filozofija za gimnazije	NULL	117846272
855	Feng šui in ljubezen	Too, Lillian	219497472
840	Psihopatologija vsakdanjega življenja : o pozabljanju, spodrsrljajih v besedi in ravnanju, zmotah in praznoverju	Freud, Sigmund	224710400
828	Pogovori z angeli	Virtue, Doreen	126790912
822	Pot k sreči	Kojc, Martin	114317312
812	Knjiga skrivnosti	Chopra, Deepak	57568257
795	Božje vodstvo : kako navezati pogovor z Bogom in svojimi angeli varuhi	Virtue, Doreen	224045824
779	Boginje in angeli : obudite visoko svečenico in izvorno čarodejko v sebi	Virtue, Doreen	230183680
771	Kaj si po horoskopu?	Reinstein, Reina James	112303616
761	Država	Plato	49912576
729	1000 nerazložljivih pojavov	Hövelmann, Kai	127804416
716	Zgodovina lepote	Eco, Umberto	224258304
704	Prerokbe jasnovidcev in vedeževalcev	Wilson, Damon	226040832

PRIMERJAVA: 30 najbolj izposojanih monografskih publikacij v l. 2007 z eksplicitno/strokovno* filozofsko vsebino po UDK 1 (brez 15 in 16) (vključujoč učbenike):**

Zaporedna št.	Št. izposoj	Naslov knjige	Avtor	COBISS ID
1	1213	Ali središče drži? : uvod v zahodno filozofijo	Palmer, Donald	53808896 in/ali 116949504 (zavedena dvakrat; ponatis)
2	906	Zgodovina antične filozofije (=štiri zavedene enote)	Reale, Giovanni	124697344
3	892	Filozofija za gimnazije	NULL	117846272
4	840	Psihopatologija vsakdanjega življenja : o pozabljanju, spodrsrljajih v besedi in ravnanju, zmotah in praznoverju	Freud, Sigmund	224710400
5	761	Država	Plato	49912576
6	716	Zgodovina lepote	Eco, Umberto	224258304
7	586	DTV atlas filozofije : tabele in teksti	Kunzmann, Peter	63906304
8	555	Tako je govoril Zaratustra : knjiga za vse in za nikogar	Nietzsche, Friedrich	97757952

9	432	Ali središče drži? : uvod v zahodno filozofijo	Palmer, Donald	
10	427	Poti filozofije	Magee, Bryan	119466240
11	426	Filozofija	Fürst, Maria	19996672
12	414	Nikomahova etika	Aristoteles	45914624
13	413	Kratka zgodovina etike	MacIntyre, Alasdair	36215808
14	409	Kratka zgodovina filozofije	Solomon, Robert C.	75902720
15	388	Izbrani spisi	Althusser, Louis	108716544
16	383	Meditacije o prvi filozofiji, v katerih je dokazano bivanje božje in različnost človeške duše in telesa	Descartes, René	4026880
17	373	Onstran dobrega in zlega : predigra k filozofiji prihodnosti	Nietzsche, Friedrich	6682112
18	359	Izbrani dialogi in odlomki	Plato	118610432
19	354	Nietzschejevo berilo : izbrani odlomki	Nietzsche, Friedrich	118488576
20	347	Tri razprave o teoriji seksualnosti	Freud, Sigmund	48573440
21	331	Somrak malikov ali Kako filozofiramo s klavdom : problemi glasbenikov	Nietzsche, Friedrich	13582592
22	321	Moralne vrednote za mlade : zgodbe, ki pomagajo oblikovati lastni svet vrednot	NULL	113270016
23	317	Zgodovina filozofije	Vorländer, Karl	1892353
23	317	Zgodovina seksualnosti. 1, Volja do znanja	Foucault, Michel	108431360
25	314	Socializacija agresije	Kristančič, Azra	120809984
26	308	Modrijanovi zapiski : prvi koraki v filozofijo	Law, Stephen	219362816
27	303	Nenehna vzhičenost : esej o prisilni sreči	Bruckner, Pascal	215459072
28	300	Kritika razsodne moči	Kant, Immanuel	104369408
29	300	Utehe filozofije	Botton, Alain de	114314496
30	296	Nikomahova etika	Aristoteles	117612544

PRIMERJAVA: deset najbolj izposojanih monografskih publikacij v letu 2007.

Št. izposoj	Naslov knjige	Avtor
9815	Antigona	Sophocles
8772	Varna vožnja: priročnik za voznike	
8285	Da Vincijeva šifra	Brown, Dan
8003	Bela masajka	Hofmann, Corinne
7887	Angeli in demoni	Brown, Dan
7586	Zločin in kazni	Dostoevskij, Fedor Mihajlovič
7147	Digitalna trdnjava	Brown, Dan
7074	Viharno nebo	Wooding, Chris
7063	Zgodbe Svetega pisma	
7038	Zbogom, Afrika	Hofmann, Corinne

*UDK vrstilec 1 (brez 15 in 16) pomeni vsa dela, ki so po UDK klasifikaciji uvrščena pod 'filozofija/ psihologija', BREZ 15='psihologija' in 16='logika/epistemologija/teorija vednosti'. Skratka, UDK 1 (brez 15 in 16) pomeni sledeče kategorije: 'Narava in vloga filozofije/metafizika/filozofija duha/filozofski sistemi/moralna filozofija/etika'. Dejstvo, da v seznam ni vključen vrstilec 16 pomeni, da je seznam bistveno oklesten za nekatera filozofska dela (kar je pomembno pri podatkih glede monografskih publikacij; na serijske nima vpliva). Priprava grobega materiala za sestavo tega seznama na IZUM-u tega dejstva žal ni upoštevala. Sicer pa se najlepše zahvaljujem za vse posredovane podatke.

** 'NULL' pomeni, da je avtorjev več.

*** 'eksplicitna/strokovna filozofska vsebina' predstavlja dodatni vrstilec za iskanje (poleg UDK), temelji pa na presoji, ki se ravna po ključnih besedah, pod katerimi je publikacijo moč najti ali/in po založbi, ki je knjigo izdala ali/in drugih publikacijah avtorja ali/in drugih parametroh. V skrajni instanci je gotovo ta presoja osebna. Ponekod se tudi ni moč izogniti klasifikacije socioloških, antropoloških in psiholoških publikacij pod 'filozofijo' (ker so tako uvrščene po UDK), toda tukaj je potrebno upoštevati UDK klasifikacijo, ki sem jo privzel kot merodajno. V nasprotnem primeru bi prišlo do nepreglednega mešanja.

! ponekod je pod enotno publikacijo zavedenih več različnih bibliografskih enot. Te primere sem posebej izpostavil na samem seznamu.

!! glede podatkov o izposoji iz let 1994 in 1997 je potrebno upoštevati, da je bilo število knjižnic s COBISS sistemom in neposrednim zavajanjem podatkov izposoje bistveno manjše kot je leta 2007. Verjetno je tudi, da so prve računalniški sistem uvedle strokovne knjižnice, kar znova pomeni, da iz podatkov ne moremo sklepati, da je pred desetimi leti izbira bralstva bila bolj naklonjena zahtevnejši filozofski literaturi, medtem, ko so danes na prvih mestih izposoje bolj trivialne publikacije (sklepamo namreč lahko, da je strokovne knjižnice obiskala predvsem publika s strokovnimi interesi). Vendarle lahko iz podatkov razberemo, da se je tendenca izposoje nekaterih strokovnih revij najverjetneje spremenila.

GLEĐANOST IZBRANEGA VIDEOMATERIALA S FILOZOFSKO VSEBINO NA SPLETNEM PORTALU: www.youtube.com:

*Podatki so razvrščeni po izbranih filozofih in pridobljeni na dan 22.4.2008.

Jacques Derrida:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
41,213	Pred 1 letom	Jacques Derrida On Love and Being	http://www.youtube.com/watch?v=dj1BuNmjhAY
35,235	Pred 1 letom	Jacques Derrida - Fear of Writing	http://www.youtube.com/watch?v=qoKnsziR6Ss
29,608	Pred 1 letom	Jacques Derrida On Martin Heidegger (2000)	http://www.youtube.com/watch?v=hB8Nrru3D4Y

Slavoj Žižek:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
32,021	Pred 5 meseci	Clip from The Pervert's Guide To Cinema: Part 1	http://www.youtube.com/watch?v=8sFqfbrsZbw
30,528	Pred 1 letom	Slavoj Žižek talks about Iraq	http://www.youtube.com/watch?v=VjalleKyGps
30,050	Pred 1 letom	zizek	http://www.youtube.com/watch?v=DhDuYfZa5dE

Martin Heidegger:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
45,338	Pred 1 letom	Martin Heidegger Critiques Karl Marx - 1969	http://www.youtube.com/watch?v=jQsQOqa0UVc
39,920	Pred 1 letom	Heidegger And The Future: The 'Task Of Thinking'	http://www.youtube.com/watch?v=Yu_UFHrC02k
30,066	Pred 11 meseci	Heidegger life and Philosophy 1 of 6	http://www.youtube.com/watch?v=xKhUyU8UQEI

Ludwig Wittgenstein:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
43,312	Pred 11 meseci	Wittgenstein: Philosophical discussion in Cambridge - Part 1	http://www.youtube.com/watch?v=r0cN_bpLrxk
19,708	Pred 11 meseci	Wittgenstein: Philosophical discussion in Cambridge - Part 3	http://www.youtube.com/watch?v=ILlvG78ZldQ
15,702	Pred 1 letom	wittgenstein in norway	http://www.youtube.com/watch?v=TB-aI_qUBoo

Jacques Lacan:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
31,037	Pred 1 letom	Jacques Lacan (4) - Lo Real se pierde en la relacion sexual	http://www.youtube.com/watch?v=ftwhzVgUhnk
30,011	Pred 1 letom	"Television": Lacan on the unconscious.	http://www.youtube.com/watch?v=URsYj-TVFjc
20,566	Pred 1 letom	Jacques Lacan (3)	http://www.youtube.com/watch?v=u8kzic0gyDw

PRIMERJAVA:

Albert Einstein:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
325,722	Pred 1 letom	Time Travel: Einstein's big idea (Theory of Relativity)	http://www.youtube.com/watch?v=V7vpw4AH8QQ
224,230	Pred 1 letom	Albert Einstein (01)	http://www.youtube.com/watch?v=l-1Z2wi2uSA
223,654	Pred 1 letom	The Elegant Universe - Einstein's Relativity	http://www.youtube.com/watch?v=tpbGuuGosAY

Sigmund Freud:

Št. ogledov:	Datum objave	Naslov videa	URL
71,743	Pred 1 letom	Freud	http://www.youtube.com/watch?v=8axgCuXjGS4
59,879	Pred 1 letom	Sigmund Freud On The BBC - 1938 - Brief Audio Clip	http://www.youtube.com/watch?v=_sm5YFnEPBE
20,950	Pred 1 letom	Late Clips Of Sigmund Freud (1932, 1938)	http://www.youtube.com/watch?v=pje-pzGILuc

Charles Bukowski:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL
114,457	Pred 1 letom	Bukowski: Poetry and Motion	http://www.youtube.com/watch?v=r1e5Jeh2Fk0
95,268	Pred 2 leti	Bukowski	http://www.youtube.com/watch?v=nQQK3_avoB0
94,409	Pred 1 letom	Charles Bukowski DVD teaser	http://www.youtube.com/watch?v=33g4I-mZVBc

Britney Spears:

Št. ogledov	Datum objave	Naslov videa	URL:
37,188,982	Pred 4 meseci	Britney Spears - Piece of Me (POM) [OFFICIAL MUSIC VIDEO]	http://www.youtube.com/watch?v=89oS4SN4mNg
30,317,668	Pred 6 meseci	Britney Spears - Gimme More [OFFICIAL MUSIC VIDEO]	http://www.youtube.com/watch?v=m3ceCMpJgc
22,406,321	Pred 1 letom	Britney Spears Topless Photos	http://www.youtube.com/watch?v=nhSZs-aAZbo

LITERATURA:

*Althusser, L. (1985), *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov (1967)*. ŠKUC (Studia Humanitatis, Filozofska fakulteta), Ljubljana.

*Boltanski, L. & Chiapello, E. (2007), *The New Spirit of Capitalism*. Verso, London & New York.

*Bouveresse, J. (1995), *Wittgenstein Reads Freud*. Princeton University Press, Princeton.

*Collins, R. (2001), *The Sociology of Philosophies. A Global Theory of Intellectual Change*. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge/MA.

*Diggins, J.P. (1994), *The Promise of Pragmatism. Modernism and the Crisis of Knowledge and Authority*. University of Chicago Press, Chicago.

*Fichte, J. G., (2002), »Prvi uvod v vedoslovje«, v: *Problemi*, št. 3/4, let. 40, Društvo za teoretsko psihoanalizo, Ljubljana: 189-214.

*Franzen, J. (2003), *How To Be Alone – Essays*. Farrar, Straus & Giroux – Picador, New York.

*Fulcher, J. (2004), *Capitalism: A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

*Grušovnik, T. (2003), »Kako Jaz biva skozi čas?«, v: *Filozofija na maturi*, št. 3/4, let. 10: 64-72.

*Grušovnik, T. (2004a), »Jaz sem le jaz, ki se mi zdi«, v: *Analiza*, št. 1/2, let. 8: 135-142.

*Grušovnik, T. (2004b) »Dvomljivi dvom«, v: *Dialogi*, št. 9/10, let. 40: 77-81.

*Grušovnik, T. (2005) »Wittgenstein in Ryle o filozofiji psihologije«, v: *Analiza*, št. 3, let. 9: 94-120.

*Grušovnik, T. (2007a) »Živčni sistem svete Tereze«, v: *Filozofija na maturi*, št. 35, let. 14: 58-67.

*Grušovnik, T. (2007b) »Slike, skrivne kleti in poslednja sodba«, v: Wittgenstein, L., *Predavanja in pogovori*. Nova revija, zbirka Phainomena. Ljubljana: 85-139.

*Heidegger, M. (1997), *Bit in čas*. Slovenska matica, Ljubljana.

*Heidegger, M. (2003), »Vprašanje po tehniki«, v: *Predavanja in sestavki*. Slovenska matica, Ljubljana: 10-46; ali: Isti, (1967), »Vprašanje po tehniki«, v: *Izbrane razprave*. Cankarjeva založba, Ljubljana: 322-362.

*Hountondji, P. J. (1987), »What Philosophy Can Do«, v: *Quest, An African Journal of Philosophy / Revue Africaine de Philosophie*, št. 2, zvezek i: 2-28.

*Husserl, E. (1989), *Kriza evropskega človeštva in filozofija*. Založba Obzorja (zbirka Znamenja), Maribor.

*James, W. (1992), »Remarks on Spencer's Definition of Mind as Correspondence« (1878), v: *William James Writings 1878-1899*. The Library of America, New York: 893-909.

*James, W. (2002), *Pragmatizem in Volja do verovanja*. Krtina, Ljubljana.

*James, W. (2004), *Varieties of Religious Experience [Raznolikosti religioznega izkustva]*. Barnes & Noble, New York.

*Kant, I. (1998), *Kritik der reinen Vernunft [Kritika čistega uma]*, Felix Meiner Verlag, Hamburg.

*Lefebvre, E. L. (1997), »French Ethnocentricity. The "Epistemological Consequences" of the Third World Concept«, v: *Science and Thechnology in a Developing World* (eds. T. Shinn & J. Spaapen & V. Krishna). Sociology of the Sciences Yearbook 1995. Kluwer, Dordrecht: 99-126.

*Mall, R. A. (2004), »Evropa: od ideje univerzalnosti do univerzalnosti ideje: medkulturnostna fenomenološka perspektiva«, v: *Phainomena*, št. 49/50, let. 13. Nova revija, Ljubljana: 81-107.

*Okereke, C. (2008), *Global Justice and Neoliberal Environmental Governance*. Routledge, London & New York.

*Posner, R. A. (2001), *Public Intellectuals. A Study of Decline*. Harvard University Press, Cambridge/MA.

*Rorty, R. (2007), »Več svetlobnih let ali le nekaj besed narazen?«, intervju, v: *Literatura (mesečnik za književnost)*, let. XIX, št. 195 (september 2007). LUD Literatura, Ljubljana.

*Scheler, M. (2001), »Človek v dobi poravnave«, v: *Nova revija*, št. 232-233, let. 20, Ljubljana: 171-195.

*Shinn, T. & Spaapen, J. & Krishna, V. (1997), »Science, Technology and Society Studies and Development Perspectives in South-North Transactions«, v: *Science and Thechnology in a Developing World* (eds. T. Shinn & J. Spaapen & V. Krishna). Sociology of the Sciences Yearbook 1995. Kluwer, Dordrecht: 1-34.

*Virno, P. (2003), *Slovnica mnoštva: k analizi oblik sodobnega življenja*. Krtina, Ljubljana.

*Wittgenstein, L. (), *Philosophische Untersuchungen [Filozofske raziskave]*.

*Yousefi, H. R. (2008), »On The Theory and Practice of Intercultural Philosophy«, v: *Poligrafi International Edition*, št. 47/48, let.12. 2008: 105-124 (v pripravi)

Naslovi uporabljenih spletnih strani:

*British Humanist Association:
<http://www.humanism.org.uk/site/cms/>

*Mednarodni dnevi združenih narodov:
http://www.unac.org/en/news_events/un_days/international_days.asp

*Poročilo o izobraževanju odraslih za leto 2007 (izdaja Andragoški zavod RS):
http://pregled.acs.si/dokumenti/porocila/Pregled_IO_2007-koncno_porocilo.pdf

*Alternative branju v filozofiji (Northwest Center for Philosophy for Children):
<http://depts.washington.edu/nwcenter/res/act/index.php>

*Jesus media:
<http://www.jesusmedia.com/>